

I.

AZ OSZK 1991-1993-BAN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1991–1993-ban

1991–1993 között a nemzeti könyvtár munkája az előző években kialakított elvek alapján folytatódott. Így változatlanul előtérben állt a hungarikumok minél teljesebb beszerzése és feltárása, amelyet nagymértékben elősegített a számítógép alkalmazásának kiterjesztése a könyvtári munkafolyamatok egyre szélesebb körére. A könyvtár munkatársai jelentős eredményeket értek el a hungarika-kutatás mellett a művelődéstörténeti és könyvtártudományi kutatásokkal. A gazdasági nehézségek ellenére minden erőfeszítés megtörtént kulturális feladataink ellátására, a nemzetközi kapcsolatok ápolására.

A könyvtár munkatársai Juhász Gyula akadémikus főigazgató irányítása alatt az egyre súlyosbodó körülmények között is mindent elkövettek az Európához való felzárkózás érdekében. Juhász Gyula váratlan halála (1993. április 13.) után a főigazgatói teendőket ellátására Poprády Géza mb. főigazgató-helyettes kapott miniszteri megbízatást, aki elhunyt főigazgatónk irányvonalát követve vezette tovább a nemzeti könyvtárat.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK, IGAZGATÁS, SZEMÉLYI ÜGYEK

Szervezeti változások

1991 és 1993 között a könyvtár szervezetében több kisebb változásra került sor. 1991 január elején a Történeti interjúk videotára a Különgyűjteményi főosztály keretében működött. 1993-tól több osztályra tagolt önálló főosztállyá vált. A szoros munkakapcsolat az új főosztály és a Kortörténeti különgyűjtemény között azonban fennmaradt. A dokumentumgyűjtésben együttműködnek a két részleg vezetői. A Videotár a szervező és a lebonyolító, valamint a technikai munkákat végzi, a könyvtári feldolgozás és a videoanyag forgalmazása a Kortörténeti különgyűjteményben folyik. 1991 elején önálló osztállyá szerveződött az Irodalomtudományi bibliográfia szerkesztősége, Irodalomtudományi bibliográfiai osztály néven. 1992 novemberében az MNB Időszaki kiadványok szerkesztősége ketté vált és létrejött az MNB Sajtóbibliográfia szerkesztősége, valamint az MNB Sajtórepertórium szerkesztősége. Az OSZK-hoz lazán kap-

csolódó Magyarságkutató Intézet 1991. szeptember 1-jén a Teleki László Alapítványhoz került és Közép-Európa Intézet néven működött tovább.

Személycserék

Amint a bevezetőben említettük, Juhász Gyula akadémikus, főigazgató 1993. április 13-án bekövetkezett halála óta Poprády Géza könyvtárunk mb. főigazgatója.

A szervezeti változásokkal kapcsolatos fontosabb kinevezések:

<u>munkakör</u>	<u>kinevezett munkatárs</u>
<i>Történeti interjúk videotára főosztály</i> főosztályvezető	Hanák Gábor 1993
Gyártási osztály osztályvezető	Hajdú Lászlóné 1993
Kutatási osztály osztályvezető	Pörös Géza 1993
Műszaki fejlesztési osztály osztályvezető	Sági László 1993
<i>Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály</i> Irodalomtudományi bibliográfiai osztály osztályvezető	Welich Sándorné 1991
<i>Gyarapító és feldolgozó főosztály</i> MNB Sajtóbibliográfiai szerkesztősége osztályvezető	dr. Nagy Zsoltné 1992
MNB Sajtórepertórium szerkesztősége osztályvezető	Dömötör Lajosné 1992

További vezetői változások:

<u>munkakör</u>	<u>kinevezett munkatárs</u>	
<i>Gazdasági igazgatóság</i> igazgató	dr. Véghelyi József 1993. május	Zádor Tamás pályázattal 1993. december
Pénzügyi és számviteli osztály osztályvezető	dr. Szócs Lászlóné 1993. április	Gellén Miklósné* 1993. május
Bérgazdálkodási osztály osztályvezető	dr. Havasy Györgyné 1992. október	Kovács Lászlóné 1992. november

munkakörkinevezett munkatárs*Szervezési főosztály*

Kulturális és marketing iroda
osztályvezető

Szilvássy Zoltánné
1991. december

Bátonyi Viola
1992. január

Dokumentumforgalmi főosztály
főosztályvezető

Könyvtárközi kölcsönzési osztály
osztályvezető

Sonnevend Péter**
1993. december

Rády Ferenc
1994. április

Kötelespéldány szolgálat
osztályvezető

dr. Tóth Lajos***
1990. december

Hopp Győzőné
1992. január

Főlépéldány központ és tárolókönyvtár
osztályvezető

Dömötör Lajosné
1992. november

Hoványi János
1993. október

Olvasószolgálati és tájékoztatási főosztály

Olvasószolgálati osztály
osztályvezető

dr. Balogh György
1991. január

dr. Botka Ferencné
1991. január

dr. Botka Ferencné
1993. február

Tüske László
1993. március mb.
december kinevezett

Különgyűjteményi főosztály

Műemlékkönyvtár, Zirc
osztályvezető

Kovács József****
1991. május

Urbán Gusztávné
1991. június mb.
1992. jan. 1-től kinevezett

Megjegyzések:

* Gellén Miklósné osztályvezető 1993 júniusától decemberig irányította a Gazdasági igazgatóság munkáját is.

** Sonnevend Péter a Janus Pannonius Tudományegyetem Könyvtárának főigazgatói állását nyerte el.

*** A Kötelespéldány osztály munkáját 1991. januártól decemberig Sonnevend Péter főosztályvezető irányította.

**** Kovács József osztályvezető, a zirci Műemlékkönyvtár vezetője 1991 májusában elhunyt.

Az intézetvezetés munkáját egyrészt szakbizottságok (Főigazgatói kollégium, Tudományos bizottság, NEKTÁR bizottság), másrészt a Közalkalmazotti Tanács illetve a Szakszervezeti bizottság segítették. A Gazdasági igazgatóság, a pénzügyi, számviteli és bérigazgatási feladatok ellátása mellett a könyvtár műszaki, üzemeltetési, javítási stb. munkálatait is végezte, a szükségleteket a lehetőségekkel korrekt egyensúlyban tartva. Az Igazgatási osztályra az intézmény

irányításához szükséges ügyviteli teendők mellett az éves tervek és beszámolók, a statisztikai információk összegyűjtése, az éves tervek és beszámolók megírása, a központi irattár gondozása, az OSZK-ra vonatkozó dokumentumok gyűjtése és sok más kisebb feladat ellátása hárult.

A belső ellenőrzés kiterjedt az egyes részlegek tevékenységének vizsgálatára (belföldi és külföldi kiküldetések ellenőrzése, a KMK gazdálkodásának elemzése stb.), valamint szabályzatokat készített elő (Belső ellenőrzési szabályzat, Hasznosítási és ellenőrzési szabályzat stb.).

A biztonsági szolgálat rendszertel, munkavédelemmel, az őrszolgálatok különböző fajtáival kapcsolatos feladatokat, a kiállítások, konferenciák rendjének biztosítását látta el.

Hatósági feladatait a könyvtár a felmerült igényeknek megfelelően teljesítette. Kiadta az igényelt hiteles másolatokat hivatalos szerveknek és egyéni kérelmezőknek. A kárpótlási törvények életbelépésével utóbbiak száma emelkedett, számos kérelemnek – adatok hiányában – nem mindig sikerült eleget tenni. Folyamatosan került sor a könyvek, könyvtárak szakértői árbecslésre, továbbá tanácsadásra és véleményezésre a rendőrség, illetve a Vám- és Pénzügyőrség kérésére. Könyvtári dokumentumok külföldre vitelének engedélyezése is számos esetben történt. Az egyedi védettségi nyilvánítás folyamata – az illetékes osztály körén kívül eső okok miatt – lényegében leállt, ez a hatósági szervek esetén, a könyvtár nyilvántartásának hiányossága miatt többször okozott problémát. Nem tartozik valóban „hatósági feladataink” körébe, de ezzel rokonítható az a tevékenység, amely az egyházi könyvtárak munkáját hivatott támogatni szakfelügyeletük ellátásával, kiadványaik gondozásával, állományvédelmi tevékenységük stb. segítségével a plébániai könyvtárak ellenőrzése révén.

Kiemelten kell szólni a könyvtár személyzeti munkájáról. Az új törvények és rendeletek alkalmazása ui. rendkívüli megterhelést jelentett elsősorban a Személyzeti és munkaügyi osztály számára, de az intézmény vezetőségének is. Az 1992. évi XXXIII. törvény, amely a közalkalmazottak jogállásáról intézkedett, valamint az ezt kiegészítő több kormányrendelet és törvény a közalkalmazottak jogviszonyára terjedt ki, és az új Munka Törvénykönyvének csak egyes részei, illetve részletei voltak érvényesek a közalkalmazottakra. A törvény és minden kiegészítő módosítása számtalan értelmezési kérdést vetett fel, az alkalmazásukat pedig csak fokról fokra lehetett megvalósítani. (A szükséges számítások ui. összefüggtek egymással (pl. a munkaviszony alapján számított fizetési fokozat és az évi szabadságok száma). 1993 augusztusában készítette el a Személyzeti és munkaügyi osztály a munkakörök alapján a fizetési osztályba és fokozatba való besorolásokat. A teljes átállás – az új illetményrendszer bevezetésével – 1994 elején vált esedékessé. 1993 decemberében elfogadásra került a Kollektív szerződés, amelyet a Közalkalmazotti törvény 1994-től írt elő.

Az átlagos dolgozói létszám az előző évhez képest nem emelkedett jelentősen, (a KMK-val együtt) az időszak végére valamivel meghaladta a 850 főt. Ebből 200-250 fő volt a szerződésesek száma. A személyi fluktuáció 10% körül

mozgott. 1991-ben, az előző 5 év kiemelkedő változásai után is igen magas volt. Ekkor 161 fő lépett ki a könyvtár kötelékéből és 160 új alkalmazásra került sor. Azóta ez a mozgás csökkenő tendenciát mutatott. A rendszerváltás nyomán végbement gazdasági folyamatok elszívó hatása érezhetően érvényesült, többen távoztak betéti társaságokba, alapítványokhoz, és egyéb hasonló munkahelyekre. Az OSZK vezetése – az intézmény érdekében – minden területen segítette munkatársai képzését, továbbképzését, ezzel is emelve a munkatársi gárda szakmai színvonalát. Külön említést érdemelnek az újonnan bevezetett „szakmai napok”, amelyeken az OSZK történetéről, jelenlegi működéséről és szolgáltatásairól tartottak előadásokat munkatársaink. A színvonal emelkedését nem csupán az új diplomák, nyelvvizsgák stb. bizonyították, hanem azok a kitüntetések is, amelyet intézményünk kiemelkedő teljesítményt felmutató tagjai kaptak. Állami kitüntetésben 1991-ben számosan részesültek. A Széchenyi Emlékérem arany fokozatával tüntették ki Juhász Gyula főigazgatót, Várady Gézárt és dr. Wix Györgynét, ezüst fokozatával pedig Csillag Ildikót, Czigler Máriát, Illy Lászlónét, Jankó Andrásné, Schertlin Pétert és Zséli Lászlónét. Ugyanebben az évben Szabó Ervin Emlékérmel adományoztak dr. Nagy Attilának, Szilvássy Zoltánné a Magyar Köztársasági Bronz Érdemkeresztet, és a Magyar Köztársasági Nívódíjat vehette át. 1992-ben Fodor András költőt tüntették ki Kossuth-díjjal, valamint dr. Pajkossy György ny. főosztályvezetőt, a Szinyeyi József-díjjal. 1993-ban a 70 éves dr. Borsa Gedeon ny. osztályvezető munkásságáért a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskereszt kitüntetésében részesült. A Juhász Gyula főigazgató által alapított Széchenyi Ferenc Emlékérmel dr. Ferenczy Endréné gyűjteményfejlesztési igazgatónak (1991), Beöthy Bertalanné Kozocsa Ildikónak a Restauráló laboratórium vezetőjének (1992) és dr. Szűcs Jenőnének a Fejlesztési osztály vezetőjének (1993) adományozta az intézmény vezetősége kiváló munkájuk elismeréseként.

GYŰJTEMÉNYSZERVEZÉS, ÁLLOMÁNYÉPÍTÉS

A könyvtár állománygyarapítási tevékenysége alapelveiben semmit sem változott az adott három évben, de részleteiben erőteljesen módosult. Éppen ezért állt elő az a helyzet, hogy az előző évek törekvéseihez hasonlóan 1991-ben is előtérben állt a Gyűjtőkori szabályzat új megfogalmazásához szükséges döntések meghozatala. A következő időszakban azonban oly mértékben nőtt a nem hagyományos dokumentumok mennyisége, és olyan új problémák vetődtek fel, amelyek a végleges szabályzat kidolgozását nem tették lehetővé. Így meg kellett elégedni azon döntések megfogalmazásával, amelyek már kiérleltek és az adott körülmények között reálisan megvalósíthatók voltak (pl. a Kortörténeti különgyűjtemény esetében).

Azt, hogy a gyűjteményszervezést, illetve fejlesztést nem lehetett biztos alapokon állva végezni, több kedvezőtlen tényező egybeesése magyarázza. Az

állománygyarapítási hitelkeret tervezhető összege 1991-ben azonos volt az 1990. évvel (13 420 000 Ft), a kiegészítő póthitelt (3 500 000) csak november közepén folyósították. Így sikerült ugyan a másfél hónapja szünetelő vásárlás leglényegesebb hiányait pótolni, de az érdemi, tervszerű gyűjteményfejlesztést jelentősen nehezítette ez a késés. A következő esztendőben, az idejében érkezett póthitelt is beszámítva a beszerzési keret 7 500 000 Ft-tal haladta meg az 1991-re rendelkezésre álló összeget (együttesen 23 920 000 Ft). Bár ez a növekedés nem állt arányban az áremelkedésekkel, mégis lehetővé tette, hogy az ésszerűen mérlegelős beszerzési politika révén minden indokolt esetben élni lehetett a piaci kínálattal. Ehhez képest 1993-ban visszaesés következett be, a hitelkeret csupán 12%-kal (2 500 000 forinttal) növekedett, így a vásárlásra rendelkezésre álló összeg még az inflációval való lépéstartást sem tette lehetővé. Változatlanul érvényesült a beszerzendő dokumentumok tételes rangsorolása, indokoltságának mérlegelése, a gyűjtendő példányszám limitálása, de még emellett is – talán első ízben ebben az évben – fontosnak ítélt tételek megvásárlásáról is le kellett mondani. Az állománygyarapítási hitelkeret három év alatt összesen 64 260 000 Ft volt, ami jelentős összegnek látszik ugyan, de az 1993-as helyzet már jelzi, hogy az állománygyarapításra fordított összeg nem követi majd az árak emelkedését és az inflációt.

A vétel pénzügyi gondjai 1991 és 1993 között elsősorban a külföldi könyvek, valamint – egy kedvező évtől eltekintve – a különgyűjteményi dokumentumok gyarapodásának mennyiségi mutatóiban jelentkeztek. A külföldi könyvek vétele 1991-ben 1990-hez képest 35%-kal, 1986-hoz képest 64%-kal esett vissza. Ugyanez a csökkenés a különgyűjteményi dokumentumok tekintetében az előző évhez hasonlítva 71%-os, 1986-hoz viszonyítva 87%-os volt. 1991-ben még a nemzetközi csere révén sikerült a pénzügyi nehézségeket valamennyire ellensúlyozni, ugyanis a cserében beszerzett dokumentumok száma sem a törzsgyűjtemény, sem a különgyűjteményi anyag területén nem csökkent. 1992-ben az emelt gazdasági juttatások eredményeként megnyugtató képet mutatott a vételi helyzet: az 1991-es 11 342 darabról 1992-re 28 193 darabra emelkedett. Dokumentumtípusok szerint vizsgálva – mind mennyiségi, mind érték szempontjából – elsősorban a kéziratok és a régi nyomtatványok gyarapodása volt kiemelkedő. Sajnos ez a fellendülés csak átmeneti volt – a következő évben, elsősorban a már vázolt okok miatt visszaesett. Ez a törzsgyűjtemények (könyvek, időszaki kiadványok) fejlesztésében nem hozott lényegi változást (1991: 2286, 1992: 3636, 1993: 3448 egység). Emögött azonban 1993-ban a kötetek, elsősorban a külföldi művek számának erős csökkenése volt érzékelhető. A primer hungarikumok muzeális példányai és a legfontosabb kézikönyvek élveztek elsőbbséget. Utóbbiak esetében új költségként jelentkezett az a kettősség, hogy a tájékoztató-tevékenység korszerűsítése és jobbítása érdekében megkezdődött a nyomtatásban is megjelent, a gyarapítási munkához elengedhetetlen legfontosabb nemzeti és nemzetközi bibliográfiák CD-ROM formátumban való beszerzése is.

A különgyűjteményeknél viszont a vétel mennyiségi adatai erősen ingadozó képet mutattak: 1991-ben 9056, a következő évben 24 507, 1993-ban viszont csak 7307 tétel került az állományba. Mennyiségük tehát messze nem érte el az előző évek beszerzéseinek számadatait, de eszmei értékük a nemzeti gyűjtemény szempontjából nem vitatható.

Nem volt biztató a helyzet a kötelezpéldányok beszołgáltatásának területén sem. Az OSZK-ba beszołgáltatott anyag mennyisége az előző évekhez képest is tovább csökkent. Amíg 1990-ben 12%-kal volt kisebb mint 1986-ban, addig 1991-ben a kötelezpéldány-gyaropodás 16%-kal volt kevesebb az előző évinél. 1992-ben újabb 10%-kal esett 1991-hez képest. 1993-ban a kötelezpéldányok mennyiségi csökkenése megállt ugyan (vagyis megegyezett az 5-10 évvel ezelőtivel), de az előző időszak negatív tendenciája tovább folytatódott a különgyűjteményi anyag tekintetében. Különösen a hivatali-használati és a kisnyomtatványok gyaropodásában esett vissza a beérkezett dokumentum-mennyiség. 1992-ben például mintegy 15%-kal, majd 1993-ban további 20%-kal volt kisebb a Kisnyomtatványtár kötelezpéldány-gyaropodása. A kötelezpéldányként beérkezett dokumentumok számában bekövetkezett csökkenés feltehetően beszołgáltatási mulasztásból ered. A hiányok pótlására tett kísérletek többletfeladatot jelentettek és rendkívüli mértékben megterhelték a munkatársakat (sajtó- és hirdetésfigyelés, levelezés, reklamálás stb.), és még így is esetleges volt munkájuk hatékonysága.

Itt kell hivatkoznunk a növekvő számú árverések gondjaira is. Mint erre már az előző öt évet tárgyaló jelentésben is utalás történt, a szaporodó árveréseken egyre több értékes anyag került kínálatra, ugyanakkor a vételi lehetőségek egyre korlátozottabbakká váltak. A hangsúlyt a hungarikumok visszamező pótlására helyezte a könyvtár, de a gondosan végzett válogatás mellett sem tudta ezt a nagy lehetőséget megfelelően kihasználni.

A gyűjtemények gyaropításánál az ajándéknak is fontos szerepe van, de az utóbbi években e területen is folyamatos hanyatlás észlelhető. A külföldi ajándékozást gyakran a vételi ajánlat váltja fel, ezzel is tovább terhelve a gyaropítási hitelkeretet. Ugyanakkor kivételesen gazdag anyaggal bővült különgyűjteményi állományunk 1992-ben: a New York-i Magyar Ház ajándékaként sok ezer, az emigrációra vonatkozó hiányt pótló kézirat került be a Kézirattár gyűjteményébe.

Nem sorolható a beszerzési módok szerinti kategóriába a Történeti interjúk videotárának anyaga, amely újszerűsége miatt feltétlenül említést érdemel. A videofilmek a legkülönbözőbb forrásokból kerültek be a gyűjteménybe. A kötelezpéldány-szołgáltatás alig segített forrás értékű anyaggal, így saját készítésű interjúk (hazai és határon túl élő személyiségekkel) jelentették a gyaropodás legértékesebb formáját, valamint annak a még meglevő anyagnak a felkutatása illetve másolása, amely a mozifilmből (elsősorban híradókból) még megmaradt.

A gyűjteményfejlesztési tevékenység során 1991–1993 között 65 213 könyv, 21 237 időszaki kiadvány, 161 722 különgyűjteményi darab, összesen tehát 248 178 egységnyi dokumentum gyarapította az állományt. (A fogyatékok száma ugyanakkor 28 926 egységnyi volt.)

A 65 213 könyvből 47 565 (megközelítően kétharmad) a kötelezpéldány-szolgáltatás révén, vétel útján 7190, cseretevékenységből 4657, ajándékként 5836, saját előállítású műként pedig kb. 200 darab érkezett be a könyvtárba. Az időszaki kiadványok 21 237 évfolyamnyi gyarapodásából 14 160 eredt a kötelezpéldány-szolgáltatásból (az arány szinte megegyezik a könyvekével). Vétel révén 2555 évfolyamhoz jutott hozzá a könyvtár és csak 20 címmel kevesebb érkezett be a cseréből. A többit ajándékként kaptuk.

A különgyűjteményi anyagnál csak kb. 40% a kötelezpéldányokból való részesülés, 16% körüli a vétel, 27%-nyi pedig a csere. A többi ajándékból, saját előállításból (mikrofilm, videokazetta stb.) került az állományba. Gyűjteményeink összesen 248 174 egységgel növekedtek 1991–93 között, a könyvtár állományának egésze 1993. december 31-én 7 097 678 egységet foglalt magába.

Az állomány számszerűen bontott gyarapodását a következő táblázat mutatja be:

	Állomány 1990. dec. 31.	Gyarapodás 1991	Gyarapodás 1992	Gyarapodás 1993	Állomány 1993. dec. 31.
Könyv	2 186 738	21 747	21 180	22 288	2 250 232
Időszaki kiadvány	284 306	6 854	7 975	6 408	304 618
Kézirat	825 074	9 539	46 978	5 607	887 198
Zenemű	167 826	1 364	1 080	1 004	171 282
Térkép	196 200	518	1 421	1 946	173 805
Kisnyomtatvány	2 579 403	24 234	22 640	16 506	2 642 783
Szabvány	47 476				47 476
Szabadalmi leírás	1 521				1 521
Kép, metszet	287 044	758	471	593	288 866
Mikrofilm negatív (címléírási egység)	123 696	1 351	5 371	1 085	131 503
Mikrofilm pozitív (címléírási egység)	106 058	2 579	5 392	902	114 931
Oktató diafilm	12 696		1 064		13 760
Hanglez, hang- szalag	16 146	875	1 321	1 079	19 421

	Állomány 1990. dec. 31.	Gyarapodás 1991	Gyarapodás 1992	Gyarapodás 1993	Állomány 1993. dec. 31.
Egyéb dokumentum (fotó, xerox)	44 246	1 401	868	350	46 865
Videokazetta		587	996	1 834	3 417
Összesen:	6 878 430	71 807	116 765	59 602	7 097 678

Fogyatékos volt:

1991-ben	1 111
1992-ben	502
1993-ban	27 313
Összesen:	28 926

Azt, hogy nemzeti gyűjteményünk a vázolt nehézségek ellenére is milyen jelentős értékkel gyarapodott, a következő kiemelkedő új beszerzések felsorolása érzékelteti.

A modern könyvgyűjtemény folyamatosan gazdagodott a legújabb megjelentű külföldi hungarikumokkal. Többek között: Bartók Béla levelei Stefi Geyerhez (Basel, 1979), Hajdu I.: *Die Ateliers in Budapest* (Tübingen, 1990), Gneisse, B.: *István Széchenyi's Kasinobewegung ...* (Tübingen, 1990), Duft, J.–Sipos T.: *Magyarok Szent Gallenben.* (St. Gallen, 1991), Máté Imre: *Licht und Trau. Mit Aquarellen von Mária Darázs.* (München, 1992), Richter: *Siebenbürgische Flügelaltare* (Thau G. Innsbruck, 1992), Csáky I.: *Vom Geachteten zum Geachteten. Erinnerungen ...* (Wien, 1991), Ferenczi Sándor és Sigmund Freud levelezésének 1. kötete (Wien, 1992), *Jews in Hungarian Economy. 1760–1945* (Jeruzsálem, 1992). Ezek sorában magyar írók külföldön, fordításban megjelent művei is szép számmal szerepelnek (Esterházy Péter, Gárdonyi Géza, Göncz Árpád, Kányádi Sándor, Márai Sándor stb.)

Az állomány régi hiányainak pótlására beszerzett több száz dokumentum közül kiemelkedő Wagner Dániel híres botanikai-gyógyszerészeti művének illusztrációiban is hiánytalan, hibátlan példánya (Wien 1828–1829), a győri Streibig nyomda 1806-os német kalendáriuma, Gaál Mózes ezideig bibliográfiailag is ismeretlen gyermekkönyve (*Mackó Dani úr neveltetése ...* Bp. 191?), Széchenyi István *Stadium*-ának 1833-as évi lipcei kiadása, egy 1840-ben megjelent budai csízió, néhány régi erdélyi és felvidéki imádságos ill. énekeskönyv (*Episteln und Evangelia ...*, Hermannstadt, 1778, *Közönséges isteni tiszteletre rendeltett énekeskönyv*, Pozsony, Kassa, 1794 stb.). Uitz Bélának Szovjetunióban megjelent műve (*Tvorcseszkiy puty*, Moszkva-Leningrád, 1932), Buday György 15 fametszetének eddig ismeretlen kiadása (*Boldogasszony búcsúja*, Szeged, 1931).

A külföldi kézikönyvek és segédkönyvek gyűjteménye mind a hungarikakutatás, mind a szakkönyvtári tájékoztatás követelményeit szem előtt tartva

egészült ki. Ezek között kiemelést érdemelnek a *Genealogisches Handbuch des Adels* 1951 és 1988 között megjelent kötetei (Limburg, Starke Verl.), Cordasco, F.: *Dictionary of American Immigration History* (Metuchen, 1990), a 7 kötetes *Allgemeines Künstlerlexikon* (München, 1992), Bright, W.: *International Encyclopedia of Linguistics* (New York, 1992), az *International Authors and Writers Who's Who* 12., és az *International Who's Who of Music* 13. kiadása (Bristol 1991, 1992), Larousse kiadásában a *Thema Encyclopedia* három kötete (Paris, 1992–1993).

A különgyűjtemények sorában – mind számszerűségében, mind a beszerzésre fordított pénzügyi keretek nagyságában – a legkiemelkedőbb a Kézirattár gyarapodása volt. Bár a három év kézirat-szerzeményeinek mennyiségi adatai messze elmaradtak az előző évektől, de értéküket tekintve így is rendkívül jelentősek. Ezek sorában nagy számmal szerepelnek a 20. századi, kortárs – hazai vagy külföldön élt – magyar írók, tudósok, művészek fondjai: Kádár Erzsébet, Illés Endre, Ottlik Géza, Vas István hagyatéka, Faludy György emigrációs írásai, Buday György naplói, a Svájcban élt Vaszary Gábor hagyatékának kiegészítése, Schöpflin Gyula, John Lukács irattára stb. A fondok mellett az egyes ún. vegyes kéziratok között is főként a 19–20. századi értékek jelentették a gyűjtemény eszmei gazdagodását: Kossuth Lajos, Mikszáth Kálmán levelei, Krúdy Gyula, Szép Ernő, Molnár Ferenc, Kassák Lajos, Devecseri Gábor, Pilinszky János, Márai Sándor egy-egy kézírata, József Attila, Ady Endre, Weöres Sándor verskézíratai, Németh László, Illyés Gyula regényeinek kézíratai. A Kézirattár gyarapítási politikájának jellemzője az iratmentő törekvés volt. Ennek jegyében számos forrásértékű irat is került a gyűjteménybe, mint pl. a Szabad Európa Rádió, valamint a *Látóhatár* c. folyóirat történetére vonatkozó dokumentáció, a Nemzeti Bizottság iratanyaga, a Magyar-Angol Társaság iratai stb. Ehhez a törekvéshez kapcsolódik az újonnan alakult 56-os kutatóintézet archívumának megalapozása is, melyre a Kézirattár keretében, három önálló fond formájában került sor. Ebben kaptak helyet többek között a vidéki levéltárak 1956-os iratanyagának összegyűjtött xerox-másolatai, a brüsszeli Nagy Imre Intézet iratainak egy része, a román külügyminisztériumi táviratok gyűjteménye és nem utolsósorban, a szovjet irattáraknak az 56-os magyar eseményekkel foglalkozó anyag-másolata, az ún. Jelcin-dosszié.

Viszonylag új keletű a kéziratok gyűjtését kiegészítő Oral history gyűjtemény, amely hangszalagokon (és az azokról készített gépiratokon) őrzi meg új gyarapodásaként a Kun Zsigmond, Kemény István, Lucien Hervé, Wellmann Imre-interjúkat, az OSZK történetére vonatkozó emlékezéseket, külföldi magyar menekültekkel készített mélyinterjúkat, színészekkel (Muráti Lili, Bánki Zsuzsa stb.) folytatott beszélgetéseket.

A Régi magyar nyomtatványok gyűjteményét gazdagítja Temesvári Pelbárt *Pomerium*-ának hazánkban eddig nem található, 1521-es párizsi kiadása, valamint Bileczki Ferenc, eddig csak irodalomból ismert, Kassán 1690-ben megjelent műve (*Nova foedera Palladis* ...). Nemzetközi viszonylatban is ritkaságnak

minősülő ősnymtatványokat is sikerült beszereznünk, elsősorban hazai, de részben külföldi piacról is: a 15. századi olasz humanista Sabellicus elégiáinak gyűjteményét (Strassburg, 1498), Hervicus de Amsterdamsnak Frigyes bajor választófejedelem halálára írt beszédének rendkívül ritka példányát (Strassburg, 1498), valamint a 15. századi patyasi érsek, Stephanus Thegliatus beszédének 1492-es kiadását.

A Térképtár gyarapodásában értékes kéziratos térképek szerepelnek. Ezek közül is kiemelkedő fontosságú az 1771-es, Körmentet és környékét ábrázoló anonim térkép, az 1716-os péterváradai csatát bemutató, a hadállásokat és a császári sereg alakulatait magyarázó alkotás, valamint a gazdaságtörténeti szempontból jelentős, ugyancsak színes térkép a Temes megyei lippai kamarai uradalom 1820-as állapotáról. Ezek mellett nagyarányú és -értékű ajándékot jelentett 1993-ban a Magyar Állami Földtani Intézettől kapott 418 térképlap és 10 atlasz, amelyek hazánk egyes hegyvidékeinek földtani viszonyait ábrázolják és ezt megelőzően a titkos kezelésű térképek kategóriájába tartoztak.

Az újonnan beszerzett zenei dokumentumok között a – részben hazai, részben külföldi forrásból származó – kéziratos zeneművek emelhetők ki, így Csenki Imre, a Franciaországban élő Gergely János, a svájci Tamás János, az Amerikai Egyesült Államokban élő Neszlényi Judit, a Kodály-tanítvány Ottó Ferenc és a század eleji Csáth Géza zenekritikus eddig ismeretlen szerzeményei. A Zeneműtár hangzóanyag gyűjteményében – mennyiségében és jelentőségében is – nőtt, az immár hagyományosnak számító kazetták és lemezek mellett, az új típusú CD-dokumentumok gyarapodása, melynek elsődleges forrása a kötelespéldányszolgáltatás. Azonban ennek hiányosságai a teljességre törekvő gyűjtés lehetőségét jelenleg még megkérdőjelezzik.

A magyar színháztörténeti emlékek új szerzeményei között egyaránt szerepelnek eredeti díszlet- és jelmeztervek (Spannkraft Ágoston, Zeke Edit, Szegő György, Khell Zsolt, Bakó József alkotásai), fénykép- és dokumentációs albumok (Fedák Sári, Fellegi Teri, Olty Magda, Dayka Margit, Tölnay Klári, Töröcsik Mari, Bessenyei Ferenc, Darvas Iván, Sinkovits Imre művészetéről), valamint szöveggönyvek (a Szerzői Jogvédő Hivataltól 1116, a Vígsháztól 460 magyar és idegen nyelvre fordított mű). A hagyatékok között kiemelendők Kertész Sándor kanadai magyar színgazgató Torontóból hazakerült teljes hagyatéka, Makay Margit színművésznő könyv- és kéziratgyűjteménye és az artista művészet forrásanyagaként Winkler-Gazdag Géza memoárja és családi dokumentumai.

Említés történt már a Kortörténeti különgyűjtemény videotárába bekerült dokumentumokról. A sok értékes anyag közül kiemelhetők az ún. életút interjúk (Bibó István, Fejtő Ferenc, Haraszi Sándor, Szentkuthy Miklós stb.), az 1947 és 1960 közötti filmhíradók, valamint az 1945–1960 közötti időszak játékfilmjei: Fábri Zoltán, Keleti Márton, Bán Frigyes, Szóts István stb. alkotásai. Nagy jelentőségűek a Fekete Doboz munkatársai által 1992 és 1993 között rögzített – a politikai eseményekről beszámoló – felvételek.

FELDOLGOZÁS, KATALÓGUSOK, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKÁLATOK

A feldolgozás munkáját elsősorban a gépesítés fejlesztésére való felkészülés, a gépek beszerzésének üteme, a meglévő rendszerbe való beépítése, a működtetés feltételeinek kidolgozása és kipróbálása, majd rendszeres használatba vétele határozta meg.

Katalógus- és bibliográfiai célú feldolgozás

A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisának szolgáltatásából származó kötelespéldány könyvek bibliográfiai leírásának átvétele katalóguscélú hasznosításra 1991-ben még folyamatosan történt. A katalóguscélú adaptáció (OSZK specifikus adatok pótlólagos adatrögzítése, katalógus-szemponturné revízió, utalók válogatása stb.) meglehetősen időigényes volt, ennél fogva – bár a párhuzamos feldolgozást sikerült kiküszöbölni – az állománynak a katalógusokban való feltárása túlságosan hosszú időt vett igénybe. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a külső számítógépen történt bibliográfiai feldolgozás 1991 végével megszűnik, jelentős munkaerő átcsoportosítással befejeződött az OSZK katalógusadatoknak a tételekhez rendelése, így az 1987-es impresszumú anyagtól kezdve megtörtént a cédulakiíratás. A könyvek feldolgozásában korszakváltást jelentett a NEKTÁR rendszer DOBIS/LIBIS katalógizáló moduljának 1992. április 6-án történt bevezetése. A rendszerbe bevitt tételek az online katalógusban a feldolgozással egyidőben kereshetők. Ugyanakkor, cédulakiírató program hiányában, a feldolgozott könyvekről nem készülhettek katalóguscédulák.

Az *MNB Könyvek bibliográfiája*-nak gyűjtőkörébe nem tartozó, de az OSZK állományába besorolt könyvek ugyan nem kerültek még a DOBIS/LIBIS-be, de előzetes feldolgozásuk megtörtént.

A tankönyv/jegyzet anyag előzetes feldolgozása is folyamatos volt, és megkezdődtek az előkészületek a DOBIS/LIBIS-ben tervezett online feldolgozásra. Elkészült és az adatbázis tárgyszó indexébe került az Oktatási intézmények és oktatási dokumentumok tezaszusa.

A külföldi könyvek számítógépes feldolgozása (1986 után megjelent anyag) a KFO/KATAL rendszerben kiegyensúlyozott és folyamatos volt, de nem vált még naprakésszé. Fokozatosan javultak a technikai feltételek és folytatódott a programrendszer fejlesztése is. Ez utóbbi újabb adat (raktári nagyállományból történő kihelyezések) bevitelét és szintaktikai ellenőrzését tette lehetővé, valamint egyszerűsítette a cédulakészítés folyamatát. 1993 végére elkészült a program hálózati verziója, és az addig három gépen külön-külön épített adatbázist a hálózat központi egységére telepítették, ami mind a feldolgozás, mind az adatbázis olvasói elérése szempontjából rendkívüli előrelépést jelentett.

Az 1987 előtt megjelent külföldi könyvanyag hagyományos feldolgozása is megtörtént, ezen a területen csak kisebb lemaradás mutatkozik.

Az előzetesen feldolgozott részdokumentumok és sorozati főlapok csak akkor kerülhetnek az adatbázisba, ha a KATAL adatbázist a DOBIS/LIBIS-be konvertálják, s abban folytatódhat a külföldi könyvek feldolgozása.

Az ETO szerinti feldolgozásban mind a köteleespéldányok online katalogizálásának megkezdése, mind a külföldi könyvek szakozása a KFO/KATAL adatbázisban a hálózaton keresztül, jelentős változást hozott. Bár történtek lépések annak megoldására, hogy a korábbi cédulakatalógus szempontú ETO jelzeteket el lehessen különíteni az egységes szempontú NEKTÁR szákszámoktól, minden bizonnyal nehézségekkel jár majd az ETO index egységesítése az adatbázisok NEKTÁR-ban való egyesítésekor.

A kurrens időszaki kiadványok feldolgozásában a napi feladatokat sikerült zökkenőmentesen ellátni, tehát a *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája*-ba kerülő köteleespéldány soron érkező anyag címléírásában és szakozásában fennakadás nem történt.

Más területeken azonban minden erőfeszítés ellenére is lemaradás mutatkozott, sőt bizonyos munkák elvégzéséről le is kellett mondani. Ennek oka több tényezőben keresendő: igen nagy volt az új indulású, illetve megszűnt vagy címet változtató hazai lapok száma, és ezek leírása, a változások átvezetése rendkívül sok időt vett igénybe. 1993-ban pl. a kurrens javítások száma több mint duplája volt a tervezettnek. Így háttérbe szorult az MNB által fel nem dolgozott címek köteleespéldányainak feldolgozása (ez sajnos nehezíti a későbbi feldolgozást és késlelteti az olvasói felhasználást).

A rekatalogizálást elsősorban a létszárhány és az időnkénti nagyarányú munkaerő kiesés korlátozta, ezért nem sikerült a Mikrofilmtár, az Olvasószolgálat, a központi, illetve gyűjteményi raktárak minden kérését kielégíteni, csak a legindokoltabb esetben, kellő mérlegelés után lehetett rekatalogizálásra kerülő anyagot kijelölni.

A teljes kurrens könyvfeldolgozás eredménye e három év alatt 31 975 mű (40 443 tétel) volt. (Ebből a köteles könyvek száma 18 913.) Az időszaki kiadványok esetében az összesen feldolgozott 4853 új cím adható meg jellemző adatként. De még fontosabb a kurrens adatváltozások, javítások és rávezetések mennyisége, amelyek elvégzésére közel 30 000 esetben került sor. A rekatalogizálás során összesen 520 cím 11 520 kötetének feldolgozása történt meg.

Az *Időszaki kiadványok bibliográfiája* – amely a tárgyévben megjelent kiadványok teljes jegyzéke – évente kb. 4200 tételt regisztrált.

Az *Időszaki kiadványok repertóriumá*-ban 14 000 körüli volt a feldolgozott tételek száma. Az MNB Könyvek NEKTÁR adatbázisában 1993 végén 60 000, az *Időszaki kiadványok bibliográfiájában* 9500 alaprekord volt található.

A különgyűjtemények területén folyamatos volt a feldolgozó munka mind az új anyag, mind pedig a már raktárban levő állomány címléírásainak pótlása, esetleges javítása érdekében. Külön említést érdemel: A Régi nyomtatványok tárában elkészült az *Apponyi Hungarica Gyűjtemény* köteteiben található metaszetanyag indexe, megtörtént a gyűjtemény nyomtatott katalógusában még nem

közölt művek számbavétele, elkezdődött az antikva gyűjtemény hungarika vonatkozásainak, valamint az ősnymtatvány-gyűjteménynek komplex adatlapos feltárása. A Színháztörténeti tárban folytatódott a Nemzeti Színház és a Víg-színház irattárának feldolgozása. Elkészült a Filmművészeti Főiskola irattár-töredékének fondjegyzéke, megtörtént a Thalia Színház anyagának előrendezése. A Térképtárban az 1990-ben megkezdett nyomtatott és kéziratos kataszteri térképek rekonstrukciója keretében befejeződött mind a nyomtatott, mind a kéziratos anyag számbavétele. Az atlaszkatalógus ellenőrzési munkálatai keretében több száz atlaszt dolgoztak fel, a bennük található hungarika lapok analitikus feltárásával. A Plakát- és kisnyomtatványtárban lezárult az 1956-os különgyűjteményi nyomtatványok feldolgozása, megtörtént a két világháború közötti, 1989-ig zárolt kiadványként kezelt anyag (aprónyomtatvány és szöveges plakát) katalógizálása, és a meglévő gyűjteményegységekbe való beosztása is.

Kézirattár	41 440 egység
Színháztörténeti tár	26 246 – " –
Zeneműtár	16 463 – " –
Régi nyomtatványok tára	4 482 – " –
Térképtár	7 428 – " –
Plakát- és aprónyomtatványtár	16 780 – " –
Kortörténeti különgyűjtemény	2 162 – " –
Reguly Antal Műemlékkönyvtár, Zirc	4 499 – " –
Összesen:	119 000 egység

Katalóguséptés, katalógusgondozás

A cédulakatalógusok fejlesztése – az előző évekéhez hasonlóan – nem volt egyenletes. 1991-ben a katalógusok egy részének bővítésére kellett időt fordítani, továbbá revíziós munkákat elvégezni. Javultak a cédulamásolás technikai feltételei, a munkavégzés zavartalanná és folyamatossá vált. A lézernyomatás alapcédula-ellátás kísérleti üzeme után a KATAL rendszer fejlesztőjével sikerült a sokszorosítás optimális feltételeit megteremteni. Ezzel a külföldi könyvek számítógépes feldolgozásának 1989-ben elindított munkafolyamata teljessé vált. Mindezek következtében a cédulák előállításra minden területre szólan naprakészen történt meg. 1991-ben 139 684, 1992-ben 180 402, 1993-ban 46 646 katalóguscédula készült és a 3 év alatt összesen 366 696 katalóguslap került be a törzsgyűjteményi alapkatalógusokba.

A különgyűjteményekben a kurrens katalóguséptésen kívül is jelentős munka folyt. A Zeneműtárban és a Plakát- és kisnyomtatványtárban sikerült felszámolni a 15 évig szünetelő cédulaellátásból fakadó lemaradásokat és megtörtént a hiányzó több ezer cédula gépelése, sokszorosítása és beosztása is.

Ugyanakkor a törzsgyűjteménybe 1991 októbere óta beérkezett és a NEK-TÁR-ba online módon feldolgozott kötelespéldányok céduláit – kiírató prog-

ram hiányában – a katalógusok nem tartalmazzák. 1993 októberében született vezetői döntés alapján az alapkatalógusok lezárásra kerültek és szerepüket az online katalógus vette át, ahol az 1992-es megjelenésű évvel kezdődően kereshetők a művek. Katalóguscédulák csak a számrendi katalógus, bizonyos különgyűjteményi és segédkatalógusok részére készülnek.

Kurrens nemzeti bibliográfiák

A *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiájá*-ban 1991-ben megtörtént a korszakváltás: befejeződött a bibliográfia adatbázisának 1976 óta tartó építése, a Számítástechnikai Kutató Intézet (SZKI) Siemens gépén. Valamennyi 1991. évi MNB kiadvány számítógépes futása után készült el az adatbázisból a NEKTÁR-ba konvertálandó mágnesszalag. Ezt megelőzően egyrészt arra kellett törekedni, hogy a tárgyidőszakban beérkező könyvanyag lehetőleg hiánytalanul és hibátlanul kerüljön feldolgozásra, hogy a leírások az 1991. évi kiadványokban megjelenhessenek és a katalóguscédulák is elkészüljenek az OSZK számára. Másrészt az adatbázisnak az SZKI-ból a könyvtárba való áttelepítése előtt szükség volt bizonyos karbantartási munkálatok elvégzésére, hogy az adatok hiánytalanul kerüljenek majd át a konvertálás során.

A kiadványok további sorsa 1992-től a szükséges programfejlesztési feladatok – egyszerűsített MNB füzet, végleges MNB füzet, éves index és éves könyvészet formátumai – elvégezhetőségétől függött. 1992 első negyedévének legfontosabb feladata a NEKTÁR adatbázis építésére való felkészülés volt. Még az előző év decemberében megkezdődtek és február végéig folytak a DOBIS/LIBIS tanfolyamok. El kellett sajátítani a rendszer felépítését és filozófiáját, a bonyolult adatminősítési és -beviteli szabályokat, a képernyők kezelését, a karakterkészlet alkalmazását. Március folyamán az alaptanfolyamok befejezését követően kísérleti feldolgozásokra került sor. Ennek alapján lehetett elkészíteni az új munkamenet szabályzatát. Április 6-án ünnepélyes keretek között kezdődött el az online katalogizálás a NEKTÁR-ban. Az azóta szerzett tapasztalatok alapján megállapítható, hogy még egy címléirési szempontból egyszerűbb dokumentum feldolgozása is több időt igényel a NEKTÁR-ban, mint az SZKI korszakban egy adatlap gondos kitöltése. 1993 végére a technikai ellátottság olymértékben javult, hogy minden érdemi feldolgozó saját géphez jutott, megoldódott a CD-ROM adatbázisok hálózaton belüli elérése és a szükséges tételek kinyomtatása. Rutinszerűvé vált ugyan az online feldolgozás, de ennek ellenére sem lehetett az adott létszámmal felszámolni az átállás miatt felhalmozódott lemaradást.

A *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája* füzeiteit a feldolgozásban bekövetkezett öt hónapos leállás és a szükséges output program hiánya következtében 1992-ben a 16. számig összevontan kellett megjelentetni úgy, hogy csak az időszaki kiadványok és a térképek leírásait tartalmazták. A 17–18. utolsó összevont számban már a könyvek leírásai is szerepeltek. A 19. számtól

a füzetek ismét szabályosan, kéthetenként jelentek meg, de nem közöltek még teljes bibliográfiai tételeket. 1993 végére sikerült kifejleszteni egy olyan formátumprogramot, amellyel 1994-től már teljes bibliográfiai leírásokat lehet közreadni valamennyi besorolási adattal egyetemben. Nem oldódott még meg a hagyományos szerkezet (szakrendi elrendezés, név- és címindex, ISBN index stb.) előállítás, és a kézirat kinyomtatása sem teljesen automatikus, hanem bizonyos szövegszerkesztői beavatkozást igényel.

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai rendszer folyamatos gondozása az OSZK-nak beszolgáltatott kötelezpéldányok muzeális sorának feldolgozói futószalagjára kidolgozott szabályzat szerint naprakészen történt. A bibliográfiai futószalagokon a következő munkafolyamatok ellátására került sor: a nemzetközi azonosító számok (ISBN és ISSN) kiutalása, ellenőrzése, javítása és a nyilvántartások építése, a kiadványok tipológiai elbírálása, minősítésük és jelölésük feldolgozása. A tételek feldolgozása valamennyi szerkesztőségben részben vagy egészben számítógépes támogatással folyt. (IKB = Időszaki kiadványok bibliográfiája adatbázis, IKR = Időszaki kiadványok repertórium a forrásdokumentum-nyilvántartás és index adatbázis, MNB Könyvek bibliográfiája kiadói adatbázis). A feldolgozások eredményeként előállított szolgáltatások és kiadványok anyagának szerkesztése számítógéppel történt és a nyomdakész kéziratok a számítógépes kiadványszerkesztő műhely munkájaként kerültek a nyomdába. 1991-ben jelent meg az *ISBN útmutató* átdolgozott kiadása, amelyet valamennyi kiadóhoz ingyenesen juttatott el az OSZK abban reménykedve, hogy pozitív hatással lesz a kötelezpéldányok beszolgáltatásának egyébként kritikus helyzetére.

Az Időszaki kiadványok adatbázisa tartalmazza az 1976 óta kötelezpéldányként beérkező periodikumok valamennyi bibliográfiai és besorolási adatát, tétele száma 1993 végére 9500-ra emelkedett. Az adatbázis külső hasznosításában eredményként könyvelhető el, hogy a KLTE Könyvtárán kívül a II. Rákóczi Ferenc Megyei könyvtár (Miskolc), a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár (Nyíregyháza), és a Pest Megyei Könyvtár (Szentendre) is átvette a teljes adatbázist. Az újonnan bevitt és a módosított rekordokat floppy lemezekre adta át a könyvtár rendszeres időközönként. A tárgyalat időszak végére már hat könyvtár részesült ebben a szolgáltatásban. Az adatbázist 1993-ban a számítógéppark növelésének, valamint az IIF pályázaton elnyert egy millió Ft támogatásnak köszönhetően jelentős mértékben sikerült fejleszteni. Az év közepétől a szerkesztőség az OSZK hálózatába kapcsolva hat számítógéppel tudott dolgozni. Mindaz, ami az adatbázis fejlesztésével és működtetésével kapcsolatban megtörtént, azt a célt is szolgálta, hogy az adatbázis bekerüljön az IIF hálózatba és külső felhasználók számára is elérhető legyen. Sajnos nem sikerült a *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája 1989/90.* évi kötetét megjelentetni. De megtörtént az összevont kötetek előállítására alkalmas program kidolgozása és megvalósult a felhasználói igényeknek megfelelő „megyék szerinti keresés” lehetősége is, tehát a kiadásra a közeljövőben sor kerül.

het. A következő kötetek – hála a számítógépes feldolgozásnak – majd gyorsan követik egymást.

A *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a munkálatai az alapkiadvány tekintetében zavartalanul folytak. Egy-egy évben átlagosan 14 000 bibliográfiai tétel jelent meg. 1992-ben az IKR indexadatbázis bekerült az OSZK hálózatába, a géppark is bővült két terminállal. Lemaradás keletkezett ugyanakkor – a szerkesztőségen kívülálló okok miatt – az éves indexek kiadásában. A munkálatok folytak ugyan, de csak 1993-ra sikerült az indexadatbázis beviteli űrlapjait továbbfejleszteni, a beviteli modul használatát elkészíteni, a számítógépes munkafolyamatokat rögzítő új használati útmutatót összeállítani. Megtörtént az 1989–1992. évi névmutató és tárgymutató számítógépes egybeszerkesztése, így belátható időn belül sor kerülhet megjelentetésükre, illetve a további kötetek folyamatos közreadására.

A számba vett kurrens nemzeti bibliográfiai kiadványok közül a következők jelentek meg:

- *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája*. 46–48. évfolyam, évi 24 füzetben. (1992-ben ezek közül 9 összevont szám volt.)
Függeléként: *Új periodikumok*, évi 12 alkalommal, *Térképek bibliográfiája*, évi 4 alkalommal,
Társlapként: *Zeneművek bibliográfiája*, évi 4 füzetben.

Az alapkiadványhoz tartozó indexek közül kiadásra került:

- az 1990. és az 1991. évi index kötet, valamint
- a *Magyar Könyvészet 1988–1991*-ig terjedő összefoglaló kiadása, évi 3-3 kötetben.
- A *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a, 46–48. évfolyam, évi 12 füzetben.
- *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája 1987–1988*. (1993)
- *Új periodikumok*. 1991-ben 3 számban, 1992-től évi 4 számban.

Hungarika dokumentációs és bibliográfiai feladatok

Az e területen folyó munkálatok szerves folytatásai az 1988 közepén létrehozott Hungarika dokumentációs osztály programjának, amely az alábbi hármas feladat ellátására vállalkozott:

- a hungarika bibliográfiai és információs adatbázis építése a külföldi hungarika-publikációk (könyvek és tanulmányok, ismertetések, hírek) számbavétele minél szélesebb területen (Hungarika információ=HUN és hungarika bibliográfiák: *Magyar nemzeti bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Könyvek, és Magyar nemzeti bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Cikkek*.)

- a külföldön a múlt század végétől élt, illetve élő magyar személyiségek életére, munkásságára vonatkozó adatok nyilvántartása (Hungarika Név² kataszter = HUNG.)
- a magyarsággal kapcsolatos külföldi intézményrendszer áttekintése, a hungarika kutatást elősegítő külföldi könyvtárak gyűjteményének számbavétele (Intézményi adatbázis).

A HUN és HUNG anyag számítógépes feldolgozásra került, az intézmények számbavétele alapján manuális adattár épült, ill. a hungarika gyűjtemények adatai egy kiadványsorozat füzeteiben láttak (látanak) napvilágot. Az adatbázisra alapozott kiadványok közül megjelentek a Hungarika információ 1989. évi indexei a hozzátartozó információs cédulákkal, és folyt az 1990. évi anyag szerkesztése és publikálásra történő előkészítése. Nem került még sor a hálózat kiépítésére, amely nagyban könnyítené a munkát. A felhasználók számára azonban a hálózati hozzáférés lehetséges az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) szolgáltatórendszerén keresztül.

1993-ban az IIF szolgáltatásban az ISIS-t a BRS Search rendszer váltotta fel. Erre az időszakra esett az adatbázis betöltéséhez szükséges módosítások elvégzése, amely munkálatokban biztosítani kellett az Országos Széchényi Könyvtár részvételét.

A HUNG (Hungarika Név² kataszter) adatállományának fejlesztése az egész időszak alatt nagy ütemben folyt, három év alatt 7100 rekorddal bővült és elkészült az adatbázis ellenőrzése. Az adatgyűjtést új források feldolgozásával, a társosztályok segítségével, valamint az élénkülő nemzetközi kapcsolatok révén sikerült bővíteni. 1993-ban folyt a Hungarika Név² kataszter kiadványi formájának előkészítése, a földrajzi kódok igény szerinti megjelentetésének megoldása, és az információs rendszer gazdagítása. 1993 végére befejeződött a felhasználói kézikönyv összeállítása is. Az adatbázisok igénybevétele egyre nagyobb valamennyi területen, 1992-ben például 5000 tételre tehető a tájékoztatás keretében mozgósított ún. „találat szám”.

Az intézményi adattár építése terén folyt a külföldi magyar intézmények számbavétele. Felállításra került az intézmények neve szerinti, és az intézményeknek otthont adó országok nevének betűrendje szerinti nyilvántartás. A külföldi hungarika anyagok felmérésének eredményeit publikáló kiadványok, a Hungarika anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke c. sorozat tagjainak közreadása tovább folyt. A következő kötetek jelentek meg: 3. Német Szövetségi Köztársaság, 6. Benelux államok, 8–9. Nagybritannia és Észak-Írország, Ír Köztársaság. A további megszerkesztett kötetek, amelyek megjelenésre várnak, az alábbiak: 7. Franciaország, 5. Skandináv államok. Megjelent a külföldi hungarika-anyagot őrző magyar könyvtárak címjegyzékének próbafüzete is, amelyet helyesbítés és kiegészítés céljából az érintett intézmények már meg is kaptak.

Retrospektív nemzeti és hungarika bibliográfiák

1991-ben megjelent Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* c. műve III. kötetéhez készült Pótlások harmadik füzeté, 1993-ban pedig napvilágot látott a negyedik is. A tárgyalt időszak folyamán előrehaladtak a *Régi Magyarország Nyomtatványok* III. kötetének (1636–1655) munkálatai, amelynek eredményeként 1994-ben már lektorok kezébe kerülhet a feldolgozott anyag. A „Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikvakatológusai” téma keretében elkészült a budai Ferences Könyvtár 1601 előtti példányait leíró katalógus kézírata, előrehaladt a Székesfehérvári Püspöki Könyvtártól kölcsönkapott 16. századi anyag feldolgozása és szakembereink irányításával fokozatosan haladt előre az 1601 előtti nyomtatványok feltárása a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és a Szabó Ervin Könyvtárban. Tovább épült az 1801 előtti nyelvi és területi hungarikumok példány-nyilvántartása. Külön említést érdemel, hogy először nyílt lehetőség Kárpátalján végzett kutatásokra: az ungvári Egyetemi Könyvtárban 3000 nyomtatvány adatát sikerült kigyűjteni.

Retrospektív nemzeti bibliográfiai tevékenységünk kiemelkedő eseménye volt a *Magyar Könyvészet 1921–1944-es utolsó alapkötetének* (4. köt. *Természettudomány. Orvostudomány. Technika. Mezőgazdaság.*) 1992-ben történt megjelentetése. Az alapmű tehát elkészült, és jelentőségét – egy korszak egész könyvtermésének bemutatását, a magyar nemzeti bibliográfiai rendszer egyik legfájóbb fehér foltjának eltüntetését – nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ismét egy hiánypótló nagy művet sikerült a kutatók és érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Ezzel azonban a nagy munka nem zárult le, mert az első kötet megjelenése óta felgyűlt pótlások és javítások anyaga oly mértékben megnőtt, hogy a nyolcadik kötetben kell e kiegészítéseket megjelentetni. A mutatók előreláthatóan két kötetben kerülnek majd kiadásra.

Bár az utómunkálatok még nem zárultak le, máris sor került az adott korszak külföldi magyar nyelvű könyveit számbavevő bibliográfia munkálatainak megindítására. A tervezett szakmai program jóváhagyása után a munka megindításához szükséges technikai feltételeket is sikerült megteremteni, a NEKTÁR-bizottság elfogadta az anyag számítógépes rendszerbe való beillesztését. Ezzel egy újabb nagy nemzeti könyvtári feladatot teljesít az erre hivatott intézmény.

Folytatódtak a *Magyar Könyvészet 1921–1944. Tankönyvek* c. bibliográfia munkálatai, megtörtént az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum és az OSZK cédulagyűjtésének egybeszerkesztése és a teljes anyag szaklektoráltatása.

A *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. bibliográfia a külföldi dokumentumok folyamatosan készülő bibliográfiai leírásaival, ill. azok konvertálásával egészült ki. Ezzel párhuzamosan történt az 1969. évvel kezdődő tárgyidőszak címanyagának ellenőrzése és hiányainak pótlása. A Bibliothèque nationale de France állományán alapuló Hungarika katalógus tételeinek szerkesztése – ha nem is egyetlen ütemben – de zavartalanul haladt előre.

Katalóguskiadványok, szakbibliográfiák

A Kézirattárban folytatódtak *Az OSZK gyűjteményeinek katalógusai* c. sorozat munkálatai. *Az újkori latin kötetes kéziratok katalógusá*-ból a II. kötet a 2350. tételig került feldolgozásra, a III. kötetből a zirci liturgikus anyag, Rummy Károly György hagyatéka és Nagy Gábor adatgyűjtése készült el.

A könyvtár irányításával folytak a *Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai* című sorozat munkálatai, amelynek kötetei az 1850 előtti dokumentumokat tárják fel. 1991-ben megjelent a Győri Egyházmegyei Könyvtár, majd a Budapesti Evangélikus Levéltár kéziratkatalógusa (1992–1993). A további kötetek közül elkészült (még mutatók nélkül) a kecskeméti és a csurgói református könyvtárak katalógusa (a sorozat 11. kötete), megjelentetése talán 1994-re várható. Jól halad a Váci Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusának összeállítása is.

E gyűjtemények kéziratainak feltárása igen magas szinten és nagyon jó ütemben folyt és folyik, egyre több adatot szolgáltatva a tudományos kutatás számára.

Ugyancsak a könyvtár a gazdája a *Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikva katalógusai* c. kiadványsorozatnak is. Ez a nagy könyvtárakban saját munkatársaik feldolgozásában készült el (budapesti Egyetemi Könyvtár, MTA Könyvtára stb.), de kisebb, pl. egyházi gyűjtemények anyagának számbavételét többek között az OSZK is vállalta. Ezen akcióban tehát kettős szerepe van: összefogja, de részben végzi is a feltárást (jelenleg a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 16. századi nyomtatványait veszi számba).

Szakbibliográfiai tevékenységünk eredményeként *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* c. kiadványból évenként egy-egy kötet jelent meg (az 1985-re, 1986-ra és 1987-re szóló.) A további kötetek anyagának gyűjtése, illetve már szerkesztése is folyamatosan és ütemesen történt meg. Sor került a bibliográfia gyűjtőkörének felülvizsgálatára, az 1989-től ugrásszerűen növekvő mennyiségű időszakos kiadványok elemzésére, tartalmi szelektálására.

Jól haladtak az ugyancsak hézagpótló 1966–1970. év vonatkozó dokumentumait feldolgozó kötet munkálatai is. A szerzői fejezet már teljesen elkészült, a szakrendi rész felállítása még ideiglenes, a végleges rend kialakítására a lektor váratlan elhunytja miatt még nem került sor.

OLVASÓSZOLGÁLATI ÉS TÁJÉKOZTATÓ TEVÉKENYSÉG

A vizsgált időszakban a főosztály olvasószolgálati és tájékoztató tevékenységét a korábbiakhoz hasonlóan a következő szempontok együttes figyelembevételével végezte:

- nemzeti könyvtári
- tudományos könyvtári

- egyetemi könyvtári
- közművelődési
- őrzési, archiválási
- állományvédelmi feladatok
- tájékoztató, információ-szolgáltató tevékenység

Az Országos Széchényi Könyvtár használatára egyre inkább jellemző, hogy olvasóinak meghatározó többsége nem a nemzeti könyvtár, hanem egy általános gyűjtőkörű nyilvános közművelődési-egyetemi-tudományos könyvtár feladatainak nehezen körülírható megvalósítását várja el gyűjteményeitől és szolgáltatásaitól. E komplex feladatkör teljesítése számos esetben nehézségekbe ütközik, mert a nemzeti gyűjtemény állapota a tömeges használat miatt – az állományvédelmi korlátozások mellett is – egyre rosszabb, a tudományos kutatók száma a tárgyalt időszak elején a nagy közönségforgalom miatt csökkent, s az egyetemi hallgatók sem számíthattak biztonsággal arra, hogy a keresett könyvek kellő példányszámban rendelkezésre állnak.

A nemzeti könyvtárnak elsősorban azokra a felhasználókra, kutatókra kell tekintettel lennie, akik igényeiket csak (vagy legfőképpen) az OSZK gyűjteményeiben tudják kielégíteni. Egyre inkább hiányzik az elkülönített kutatói övezet, ahol nyugodt körülmények között lehet kihasználni a nagymértékű könyvtári gyűjtemény lehetőségeit.

Az elkészült dokumentumhasználati szabályzat igyekszik elsőbbséget biztosítani a tudományos kutatók igényeinek. Ugyanakkor az a tény, hogy a hazai könyvanyag katalógusa 1991 novemberétől már csak számítógépen férhető hozzá, a kutatók egy részét az első időben visszatartotta a könyvtártól. A gépi kereséshez való hozzászokás időtartamát célszerűen összeállított útmutatókkal igyekszik rövidíteni a könyvtár.

A vizsgaidőszakokban visszatérően jelentkező túlszűfolttságot új asztalok beállításával és a számozatlan helyek rendelkezésre bocsátásával csökkentettük, és a Könyvtártudományi Szakkönyvtár is segítségünkre volt a vizsgaidőszakban nyitvatartási idejének meghosszabbításával.

A könyvtárba beiratkozott olvasók számát az alábbi táblázat magyarázza:

Év	összesen beírt olvasó	ebből kutató	felsőoktatási intézmények hallgatói	középiskolai tanuló
1991	22 920	2415	11 737	1690
1992	24 059	2640	12 521	377
1993	25 421	2087	13 137	974

Jelentősen növekedett a bölcsészhallgatók és a tanárképzősök aránya. A középiskolás diákok beiratkozásának száma csökkent a korábbi évekhez viszo-

nyíltva, mert az újabb rendelkezés szerint ők csak az országos tanulmányi versenyek időszakára kapnak ideiglenes könyvtárlátogatási engedélyt.

Az olvasótermek forgalma, különösen a vizsgaidőszakban, fokozatosan nőtt. Az olvasóknak mintegy kétötöde vett igénybe raktári dokumentumot, a többi az általános- és a szakolvasókban elhelyezett segédkönyvtári anyagot használta. A könyvkiadó állomás forgalmát növelte még a félretételi helyekről kért dokumentumok mennyisége. Továbbra is magas, mintegy háromötöd résznyi volt az olyan olvasók aránya, akik csak saját behozott könyveiket vagy a kurrens folyóiratolvasó anyagát használták.

A három év folyamán egyenletesen növekedett a látogatások száma is, a következők szerint:

1991-ben 167 364; 1992-ben 183 575; 1993-ban 194 972.

A hetedik emeleti olvasótermet, illetve a raktári dokumentumokat igénybe vevők száma az alábbiak szerint alakult:

Év	Az olvasótermet igénybevevők, ebből raktári állományt használók	Használt dokumentumtípusok		
		Könyv	Időszaki kiadvány	Mikrofilm
1991	158 560/69 255	112 000	50 000	15 000
1992	174 700/69 612	119 706	56 251	17 982
1993	186 100/74 812	141 307	82 422	23 023

A korábbi időszak eseti információszolgáltatása után 1991-ben megkezdődött a rendszeres számítógépes szolgáltatás. Folytatódott a már meglévő adattárak fejlesztése, gyűjtőkörük kiszélesítése. A következő évben került sor az új, hazai beszerzéseket nyilvántartó online olvasói katalógus beállítására, ebbe épült be fokozatosan 1993-tól kezdve a kézikönyvek példányadatainak nyilvántartása. Az 1993-as év végén a rendelkezésre álló számítógépek felhasználásával (6 db XT számítógép olvasói terminál céljára, 4 db AT 386-os gép színes monitorral CD-ROM hálózat részére, CD-ROM torony 21 meghajtóval, hálózatba kapcsolva) már az alábbi szolgáltatásokat nyújtotta a központi tájékoztatás:

- az Online Olvasói Katalógus segítségével keresés az 1992-től megjelent hazai könyvanyagban
- CD-ROM bibliográfiák, lexikonok, kézikönyvek használata (*Books in Print Plus, Ulrich's Plus, Information Finder, MLA International Bibliography, Biography Index, Reader's Guide, Deutsche Bibliographie, PRESSDOK sajtófigyelő* CD-ROM változata)
- az adatbázisként is használható PRESSDOK sajtófigyelő szolgáltatás
- a Kartoték nyilvántartó rendszer, továbbá a Mutató jogi adatbázis
- az IIF keretében hozzáférhető OSZK adatbázisok (NPA, HUN), továbbá külső adatbázisok

- az IIF rendszeren belül az elektronikus levelezés használata információ-közvetítés céljaira
- az OSZK kisgépes rendszerei közül az MNB IKB, valamint a KATAL használata.

Annak érdekében, hogy a számítógépes tájékoztatás még szervezettebb és hatékonyabb legyen, 1993 közepén önálló egységként megalakult a Számítógépes Információs Csoport, amelynek fő feladata a főosztályon folyó számítógépes munkák koordinálása mellett a könyvtár CD-ROM hálózatának fejlesztése és működtetése.

A számítástechnikai fejlesztéssel párhuzamosan természetesen folytatódott a kézikönyvtárak rendszeres tartalmi revízióval egybekötött építése (a gyűjtemény három év alatt 4360 kötettel gyarapodott), az információs célú adattárak, katalógusok fejlesztése (referenz adattár, folyóiratcikk-katalógus, recenziókatalógus, arcképkatalógus, sajtótörténeti kartoték, témaszámnyilvántartás stb.). Megkezdődött az 1848–1952 közötti válogatott magyar periodika anyag lelőhelyjegyzékének összeállítása. Folyamatosan gyarapodott a forrástájékoztatás eszköztára. Az egyetemi, főiskolai hallgatók részére jegyzetgyűjteményt alakítottunk ki.

A könyvtár gyűjteményéről, szolgáltatásairól, faktográfiai és bibliográfiai adatokról személyesen és telefonon az olvasóforgalom (és főképp az egyetemi hallgatók számának) növekedésével arányosan egyre többször adnak információt a tájékoztatás és az olvasószolgálat munkatársai. A levélben kért tájékoztatás mennyisége is nőtt, évente átlagosan 700 aktát intéztünk el, ezen belül folyamatosan nőtt a faxon, majd az elektronikus levelezés útján kapott kérdések száma. Az írásos ügyek mintegy harmada külföldről származott. A válaszadás során gyakran kellett elkészíteni egy-egy szakterület, kérdéskör teljes hazai irodalmának összeállítását, személyek életművének bibliográfiáját vagy az OSZK gyűjteményéből anyagok válogatását kiadványokhoz, TV-műsorokhoz, dokumentumfilmekhez, kiállításokhoz. Jellemző volt a család kutatási és helytörténeti kérdések viszonylag magas száma, és feltűntek a kárpótlási, igazolási ügyekhez kapcsolódó kérdések is. Néhány példa a különböző területekről. Az OMFEB elnökének felkérésére elkészült a magyar irodalom, történelem, kultúra, tudomány angol nyelvű publikációinak teljes körű összeállítása, amely a tervek szerint az alapját képezné egy CD-ROM Hungary megalkotásának. Összeállítottuk az 1944–45-ös évek hazai ellenállási mozgalma, a magyarországi holocaust és az embermentő akciók teljes irodalmát. Elkészült A Magyar Vám- és Pénzügyőrség története 1867-től című bibliográfia, valamint a Közmunka, munkanélküliség, szociálpolitika 1920–1948 között című összeállítás, mindkettő országos hatóság felkérésére. A kiemelkedő személyiségek hazai könyvészetének példái: D. H. Lawrence, Nikolaus Lenau, Madame de Staël, Gerhart Hauptmann, Konrad Lorenz, Benedetto Croce, Szondi Lipót, Karl Rahner, Miguel Unamuno.

A különgyűjteményi tájékoztatási tevékenység is jelentős volt. A szóbeli felvilágosítás természetesen gyakran nehéz érdemi feladatokat rótt a munkatársakra, és kapcsolódott a kutató azon óhajához, hogy személyesen átnézze, lássa a számára szükséges anyagot. (A Plakáttárban egyes dokumentumtípusoknál más megoldás nem is lehetséges.) A Régi nyomtatványok tára 1991 és 1993 között kb. 95 esetben adott – csak külföldre – jelentősebb kutatómunkát igénylő tájékoztatást. Ezek közül is kiemelkedik például a genfi Institut d'Histoire de la Réformation – Bibliotheca Calviniana számára összeállított, a példányok részletes kollációját is tartalmazó Calvin-bibliográfia. Az Institut für Deutsche Philologie der Universität Würzburg Hans Tuchner munkái felől érdeklődött – a nálunk levő példányok, legrészletesebb, egyedi sajátosságait is feltüntető felsorolását is tartalmazta a válasz. A Verlag Valentin Koerner GMBH számára 16. századi lyoni nyomtatványokról készült részletes, sorvégeket, kollációt tartalmazó leírása. A Színháztörténeti tár információs tevékenységéből csak példaként említjük meg egy angol kutató kérését, amelyben a hazai magánszínházakról és operákról (Erdődy, Esterházy) szóló összeállítást igényelt a tártól. Ausztráliából azokról a legkiemelkedőbb magyar színésznőkről kért felvilágosítást egy – olyan híres nőkről szóló könyv írója, akiknek arcképe postabélyegeken is kiadásra került. Az 1920-as évek körül fellépő magyar színészek életére és filmszerepeikre vonatkozó pontos összeállítást egy spanyolországi kutató számára kellett elkészíteni. A Térképtár Norvégiából érkezett kérésre adott felvilágosítást Laurids Scavenius a 16–17. század fordulóján működő dán geográfus térképészeti tevékenységéről, különös tekintettel a Diocesis és Episcopatus Stavangriensis területéről készült térképeiről. Részletes bibliográfiai leírást készítettek a zágrábi egyetem építészeti tanszéke számára Észak-Horvátország (Szlávia) erődítéseiről. A Zeneműtár a koppenhágai Királyi Könyvtár kérésére nagyarányú adatgyűjtést végzett Niels W. Gade dán zeneszerzőnek a gyűjtemény állományában található publikációval kapcsolatban, a bonni Beethoven Archív megkeresésére pedig az új Beethoven-összkiadás előmunkálataihoz az I. és II. szimfóniával kapcsolatos jegyzetanyagot állították össze.

Az Országos Széchényi Könyvtár tehát tájékoztató tevékenysége révén is bekapcsolódott a nemzetközi információs együttműködés egészébe.

RAKTÁROZÁS, FORGALMAZÁS, AZ ÁLLOMÁNY BIZTONSÁGA

A vári raktárak befogadóképessége – mind a törzsgyűjtemények anyagának elhelyezésére, mind pedig a különgyűjteményekére egyre szűkebb lehetőségeket biztosítanak. A századfordulig az újonnan beérkezett gyarapodást remélhetőleg még el lehet helyezni, de az új raktár építésére szóló tervezést máris meg kellett kezdeni. Az elmúlt három évben kisebb átrendezések, helynyerési akciók révén sikerült – a különgyűjteményi részlegeken is – elviselhető helyzetet teremteni.

Az állományrevízió elvégzésének szükségessége már régebben napirendre került, de a végrehajtási tervek végleges megfogalmazására, az állományellenőrzés raktári előkészítésére csak 1993-ban kerülhetett sor. Óvári Sándor ny. igazgató ekkor kapott megbízást az állományellenőrzés irányítására.

A három évi új gyarapodás a törzsgyűjtemények raktárában 87 228 könyv, 21 132 időszaki kiadvány kötet és 6738 mikrofilmtekercs volt. Az olvasószolgálat és a belső munkák céljára állományából 673 431 kötet könyvet, illetve kötött időszaki kiadványkötetet és mikrofilmtekercset, valamint kb. 264 000 kurrens periodikum-számot forgalmazott. A használatba vett dokumentumok száma évről évre növekvő tendenciáról tanúskodott.

A törzsgyűjtemények raktáraiban folyó munka nagy része a háttérben zajlott és zajlik le. Nem beszélve most az állományrevízióra való előkészítő feladatok megindításáról, a nyilvántartások vezetése, a periodika katalógus korrekciója, a raktáron belüli áthelyezési munkák, a kötésekkel kapcsolatos tennivalók végzése igen nagy terheket rótt az itt dolgozókra.

Az osztály forgalmazási adatai tehát önmagukban sosem jellemezték teljesítményét. Összességében ez azonban feszített, az adott évek folyamán nem is annyira az előbb közölt belső feladatok megoldása, hanem az olvasók kiszolgálásának növekvő terhe miatt.

„A negyedik negyedév raktári forgalmának emelkedése a tavalyihoz képest robbanásszerű volt. (Akkor is annak számított az előző évihez képest.)” – szögezi le a záró évünk jelentése. Ez arra is felhívja a figyelmet, hogy a központi raktár „elérte teljesítőképességének határát”. Az ilyen nagymérvű igénybevételnek azonban megvannak az állományvédelmi, nyilvántartási és raktározási következményei is” – folytatja a beszámoló. Végül levonja azt a következtetést, hogy bizonyos korlátozó intézkedések meghozatala nélkül a raktári rend nem tartható fenn.

A különgyűjtemények közül a Színháztörténeti tárban sikerült a raktározásban előrelépni: a szcenikai gyűjteményt véglegesen el tudták helyezni, ugyanakkor a fényképgyűjtemény is helyet talált az e célra kialakított új galéria-raktárban. A Régi nyomtatványok tárában és a Térképtárban folytatódtak az egyes állományrészekre kiterjedő revíziós munkálatok, komoly átrendezési munkákra került sor a zirci Műemlék Könyvtárban, de más gyűjtemények területén is. A volt zárt anyag átadása a Kortörténeti különgyűjteményből a nagy állományba a Gyarapítási osztály fogadóképtelensége miatt megakadt. A Zene-műtár, a Plakáttár, a Kézirattár és a Színháztörténeti tár raktárgondjai minden igyekezet, illetve pillanatnyi eredmény ellenére egyre súlyosbodtak. A zirci Műemlék Könyvtárban a Barokk-teremben megtörtént a dokumentumok elhelyezése, jelzetének átvezetése a betűrendes katalógusba.

Az állomány biztonsága érdekében folytatódott az értékes dokumentumok mágnescsíkkal való ellátása, amely az adott dokumentumokkal történő kilépést a bejáratoknál hangosan jelzi. A biztonság megteremtése nem csupán a raktár, hanem az olvasószolgálati részlegek feladata is, itt ui. amennyiben nem volt le-

hetőség a termék intenzív felügyeletének biztosítására, az – elsősorban a könyvek és a bekötött időszaki kiadványok – sokszor jelentős (akár 60-80 lapos) megcsonkítását tette lehetővé.

ÁLLOMÁNYVÉDELEM, KÖTÉSZET, RESTAURÁLÁS, MIKROFILMEZÉS ÉS REPROGRÁFIA

Állományvédelem

Az állományvédelmi részlegek – a kialakult gyakorlatnak megfelelően – a dokumentumok kezeléséért felelős főosztályokkal egyeztetett terv alapján végezték tevékenységüket.

Kiemelendő eredménye e korszak utolsó évének, hogy a hosszabb ideje folyó előkészítő munkák eredményeként az illetékes főosztály az állományvédelem helyzetét rögzítő anyagával, illetve a jövőbeni tennivalók összegzésével, egy átfogó beszámolót tudott a főigazgatói kollégium elé terjeszteni és azt elfogadtatni. Ezzel a következő években az állományvédelmi feladatokat az eddiginél is biztosabb alapokra építve tudja a könyvtár irányítani és elvégezni.

E munkák gyakorlati megvalósítása szempontjából igen nagy jelentőségű fejlemény, hogy 1992-ben – két évtizedes várakozás után – sikerült a Hold utca 6. alatti épületben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium segítségével mintegy 760 m²-nyi területet megszerezni. Ez alapvető változást jelent az Állományvédelmi főosztály itt elhelyezett két részlege, a Hírlap-állományvédelmi osztály és a Mikrofilmtár számára. 1993-ban a szükséges átépítés legnagyobb része is megtörtént, így az év végére az addig zsúfolt elhelyezés oldódott, sőt lehetőséget ad a következőkben a könyvtári funkciók kiterjesztésére is. Megfelelő hely lesz a hírlap-állományvédelmi, illetve mikrofilmezési munkák jobb környezetben való ellátására, de ezen túl új lehetőségeket nyújt a hazai könyvtárügy számára is. Megnyílik az út a Könyvtári Mikrofilm Központ létrehozására, valamint a restauráló tevékenység országos szakmai és oktatási kiterjesztése előtt, megvalósítható lesz, hogy a nemzeti könyvtár a restaurálás és mikrofilmezés területén betöltse azt az átfogó feladatát, amely az egész ország hasznára válik. Hangsúlyozni kell azt is, hogy az állományvédelemmel foglalkozó részlegek mindegyikénél alapvető technikai fejlesztésre, új gépek, eszközök beszerzésére nyílt lehetőség, ezek segítségével a munkáknak mind mennyiségi, mind minőségi mutatói tovább fognak emelkedni. Ezt elősegíti az az intenzív kutató-tevékenység is, amely az egyes részlegeknél folyik.

A Soros Alapítvány támogatásával 1988-ban létesített Könyvrestauráló műhely – az OSZK tisztán vállalkozási részlege – 1991-ben még éppen hogy megkereste a fenntartásához szükséges pénzt (bevételei a Kulturális Alapból és a Soros Alapítványtól származtak), 1992-ben viszont már a létrehozók elképzeléseinek megfelelően működött: eltartotta önmagát úgy, hogy kapacitásának

80%-ában egyházi és iskolai könyvtáraknak dolgozott önköltséges alapon. Ez a tendencia a következő évben is érvényesült, annyira sikeresen, hogy mintegy 500 000 Ft adózott nyereséggel tudta az évet lezárni. Iskolai könyvtárak számára 127 db, egyházi könyvtárak részére 163 db állományvédelmi könyvkötés mellett a Közép-Európa Egyetem felkérésére 547 kötetet, külföldre ill. hazai intézményeknek pedig 29-et tudott 120 órás kunszentmiklósi helyszíni állományvédelem mellett teljesen rendbehozva visszaadni.

Kötészet

A raktári forgalom növekedése, a gyakran használt – főleg kézikönyvtári állomány rongálódása (olvasók általi csonkítása stb.) miatt egyre több dokumentum került bekötésre, újrakötésre, javításra. Már a törzsgyűjteményi raktárakban is folyt állományvédelmi tevékenység, pl. a rongált tékák zárt tékakkal való pótlásával, mikrofilmdobozok cseréjével és természetesen a kötésre kerülő anyag kiválasztásával. Ezt a munkát természetesen a különgyűjteményi állományrészekben is elvégezték.

A kötéseti műhelyben a javítások minősége és lehetősége folyamatosan fejlődött, a beruházások szerencsés alakulása folytán több dokumentumot sikerült helyrehozni. 1993-ban pl. a papíröntőgéppel, csak a Kötészetben 1500 lap állapotát sikerült stabilizálni.

Folyamatosan történt az új anyag, illetve a régi fűzött, ragasztott könyvek, folyóiratok és hírlapok bekötése is. Saját műhelyünkben közel 4400 kötet készült el, ugyanakkor közel 4000 periodikum bekötését adta át külső vállalkozóknak a könyvtár. A kötések és javítások száma tehát a múlthoz képest emelkedő tendenciát mutatott.

Restaurálás

E munka két osztály keretében, de a Mikrofilmtárral is együttműködve valósul meg.

A Restauráló laboratórium történetében az 1991. év kiemelkedő eredménnyel zárult, egy közel tíz éves munka befejezésének éve volt. Az ún. Corvina program keretében 1983 és 1991 között a budapesti Egyetemi Könyvtár 35 kézirat kódexét, köztük 12 hiteles corvinát restaurálta, és ezzel a végső pusztulástól mentette meg ez a részlegünk. Jelen kötetünkben, az illetékes osztályvezető Beöthyné Kozocsa Ildikó tanulmánya részletesen ismerteti e nagyszabású munka előkészítésének és lefolyásának történetét, itt csak azt kell kiemelni, hogy e munka során mintegy „melléktermékként” került sor a pergamenöntési technika kidolgozására és sikeres alkalmazására. Ennek megoldása a külföldi szakemberek körében is élénk érdeklődést és elismerést váltott ki.

A restaurált kódexeket 1992 márciusában kiállításon mutatta be a könyvtár, ország-világ elé tárva e rendkívül nehéz munka eredményességét, és felhívva a figyelmet restaurátoraink magasfokú felkészültségére. Nem csoda, ha ezután

a bécsi Nationalbibliothek, a Baltimore-i (USA) Walters Art Gallery, az észtrországi (Turku) restauráló központ, majd a Szlovén Nemzeti Könyvtár szakértői keresték fel a Restauráló laboratóriumot. De érkeztek érdeklődők Kolozsvárról, Kassáról, Hannoverből és Stuttgartból is, hogy megismerjék a kikísérletezett módszereket, saját szemükkel győződjenek meg e rendkívüli teljesítményről. A Prágai Nemzeti Könyvtár restaurátorai – hosszabb itt-tartózkodásuk alatt – a pergamenre írott illuminált kódexek konzerválási módszereiről érdeklődtek, különös tekintettel a kialakított pergamenöntési eljárásra.

1992-ben visszatért az osztály szokásos munkamenetéhez és a részleget sújtó számos váratlan munkaidő-kiesés ellenére is teljesítette tervét. Nagy megtiszteltetés érte restaurátorainkat azzal, hogy az esztergomi Prímási Levéltár megbízta – szerződéses munka keretében – a pápai bullák, középkori pergamen és papír oklevelek konzerválásával.

1993-ban a gépi papíröntés technikájával ismerkedtek meg az osztály egyes munkatársai, így szakmai eszköztáruk ki tudták bővíteni. De miután a táruk részéről folyamatosan emelkedik a restaurátorokkal szembeni minőségi és mennyiségi igény, egy textilszakot végzett munkatárs hozzákezdhetett a selyemre nyomtatott színlapok konzerválásához is. Ez a folyamat még fejlesztésre vár, hiszen a gyakorlat gyakran vet fel megoldást igénylő feladatokat.

Nem volt kevésbé eredményes a másik restauráló részleg tevékenysége sem. A hírlapok állományvédelmével foglalkozó osztály fő feladata a hírlapok mikrofilmzés előtti javítása volt. Ezt a feladatát egyenletes szinten évente 12 000 óra ráfordítással tudta teljesíteni, és ez idő alatt a mikrofilmzésre szánt kötetek javítását sikerült elvégezni. Az 1993. évi adatok szerint a kijavított kötetek száma 1000 körüli volt. Ezen belül a kijavított lapoké pedig 39–40 000 között mozgott. Ez valamivel kevesebb volt a szokásosnál, de ez a műhelyek kibővítése és átépítése miatti kiürítése, majd a visszaköltözése, de egyéb okok következtében is erősen csökkent az erre fordítható órák száma. A teljesítményt jelző számok önmagukban persze nem egyértelműen jellemzők, hiszen kiszámíthatatlan, hogy egy-egy kötet vagy lap javítása mennyi időt igényel.

Jelentős időt fordítottak a különgyűjteményi anyag restaurálására is, 1993-ban kb. 2650 óra ráfordítással 775 kéziratot, régi könyvet, atlaszt, színház- és zenetörténeti dokumentumot, plakátot és aprónyomatványt sikerült rendbehozni. Jelentős időt szentelt ez a részleg is a munka javítását célzó kutatásokra, az anyagvizsgálatok és a restaurálási eljárások technológiájának továbbfejlesztésére. Ezek a vizsgálódások jelentős előrelépést jelentettek a gyakorlati munkában, ugyanakkor – esetleges negatív tapasztalatokra vezetve, kizárták a káros megoldási lehetőségeket.

Mikrofilmzés, reprográfia

A Mikrofilmtár sokrétű munkájának előterében változatlanul a rossz állapotban lévő és egyre romló hírlapállomány filmre vétele állt. Ez természetesen

nem csupán technikai feladatot jelentett, hanem komoly előzetes feldolgozó munkát igényelt, amelynek eredményeként címléírások, nyilvántartások, katalógusok születtek meg, sőt olyan címjegyzék kiadványok is, amelyek az érdeklődő olvasók és könyvtárak figyelmének felhívására szolgáltak. Eddig már 8 kötetben 4924 cím jelent meg nyomtatásban, de miután már több mint 12 000 cím került mikrofilmre az elmúlt évtizedek folyamán, 1992-től már a hírlapcímek számítógépes adatbázisának építése is folyik. 1993 végéig 4400 címet lehetett a rendszerbe bevinni, amely egy kumulációs kötet megjelentetését készíti elő.

1993 végére a Mikrofilmtár elérte azt, hogy kb. 50 millió hírlapoldal fényképezését könyvelheti el. Ebből a három éves időszak alatt 2 450 000 negatív felvételt teljesített a nevezett részleg. Tartalmi tekintetben ez azt jelenti, hogy az első 12 ezres jelzettartomány magyar hírlapanyaga hiánytalanul mikrofilmen olvasható, ami állományvédelmi szempontból igen nagy jelentőségű. Megtörtént egy-egy speciális gyűjteményrész filmre vitele is, mint az alkalmi lapoké, és az I. világháborús periodika gyűjtemény több száz címéé. Meg kell itt jegyezni, hogy más könyvtárak állományából lehetőség nyílt az OSZK-ban hiányos hírlapokat mikrofilmjeiken kiegészíteni, sőt a határainkon túl levő magyarlakta területekről is számos – a gyűjteményeinkben nem található dokumentumot sikerült helyszíni felvételek készítése révén hazahozni.

Folytatódott a folyóiratok állományvédelmi mikrofilmmezése is – mégpedig a címek rongált állapota és a keresettség elve alapján. A tárgyalt időszakban 182 700 oldal került át 3600 mikrofilmlapra.

A különgyűjtemények állományából is jelentős mennyiségű felvétel készült el (284 327), ezek többsége a Zeneműtár és a Színháztörténeti tár dokumentumaiból tevődött ki. A színes mikrofilmmezés során a színes grafikai plakátokról készült el 5000 negatív film és 10 000 db diafilmkocka. A Kézirattárban őrzött corvinákról és más kéziratos kódexekről 4727 egyedi színes felvétel készült el – külön-külön kifényképezve az iniciálékat, amelyekről 9927 diapozitív mikrofilmet kapott a tár.

Az 1993. év végén beszerzett színes másológép segítségével színes negatív és diapozitív filmekről lehet majd állományvédelmi célú másolatokat készíteni, elsősorban a muzeális gyűjteményekben lévő féltett művekről. A negatívokról készült pozitív másolatok természetesen átkerültek az osztályokra. A hírlapokról, mintegy 2,5 milliónyi olvasófilm, a folyóiratokról 182 000 oldalt tartalmazó mikrofilmlap, a különgyűjtemények anyagáról 285 000 mikrofilmet kaptak az illetékes osztályok. Sikerült ezáltal is a mikrofilm olvastatást egyre szélesebbkörűvé tenni, ezáltal az eredeti dokumentumok védelmét biztosítani.

Korszakos változást jelentett a szolgáltatás fejlesztése területén, a hírlapok és muzeális művek területén az ún. canon másolások elterjesztése, amennyiben már mikrofilm állt rendelkezésre, az eredeti dokumentumok igénybevétele nélkül lehetett papírmásolatokat készíteni A/3-as nagyságig a Mikrofilmtárban. A megfelelő gépekkel a tárgyidőszak alatt 274 000 ilyen másolattal tudta a Mikrofilmtár az olvasói igényeket kielégíteni, kiszorítva ez által az eredeti doku-

mentumoknak ártó xerox-típusú többszörözést. A klasszikus fényképeszeti szolgáltatási feladataink elvégzésére is sor került. 3 év alatt 25 979 fekete-fehér és 10 555 színes felvétel és fotónagyítás készült el. A nemzeti könyvtár közművelődési célú tevékenységi körében számos nagy kiállítás fotóanyagának előállítására került sor. A hazai és külföldi könyvtárak, intézmények számára több tízezer méter mikrofilmmásolatot szolgáltatunk, amelyek elsősorban a helytörténeti gyűjteményeket gazdagították.

Kutatómunkánk keretében az OKTK támogatásával sikerült a külföldön lévő hungarika kéziratokról készült és hazánkba megküldött mikrofilmeket a különböző nagy gyűjteményekkel rendelkező itthoni intézmények anyagát (OSZK, MTA Könyvtára, Országos Levéltár, nagy egyházi gyűjtemények stb.) is feltárnunk és ezen címekről egységes leírásokat készítenünk és ebből az országos mikrofilmes katasztert felállítanunk. Az összesen mintegy 5000 címet kitevő anyag egy bibliográfiai kötetben kerül közreadásra, amely ún. fő részének szerkesztése befejeződött. Folytatódott az I. világháború alatt készült egy példányban fennmaradt veszélyeztetett állapotú fényképgyűjtemény megmentésére kialakított kutatási program művelése, az MTA-KFKI, FORTE, Magyar Filmintézet és Filmlaboratórium szakembereinek bevonásával. Ezen időszak alatt 3800 fotó átfényképezését és állapot-rögzítését végeztük el.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK

Kötelespéldányok

A kötelespéldány-beszolgáltatás helyzete problematikusan alakult a három éves időszakban. Miközben nagyságrendileg emelkedett a kiadók és nyomdák száma – amelyeknek alapításáról sokszor éppúgy nem értesülünk, mint megszűnésükről –, számos kiadó nem tesz eleget az érvényben levő rendelet előírásainak: vagy egyáltalán nem szolgáltat be nyomdatermékeiből, vagy csökkenti a példányszámot. Valószínű ennek tudhatjuk be, hogy évről évre kevesebb a kötelespéldányként beérkezett művek száma. Miután hatékony szankciók csak a jogi eszközök megerősítésével várhatók, a nemzeti könyvtár vezetői a szakma véleményével egybehangzóan javasolták, hogy törvény írja elő a kötelespéldányok szolgáltatását visszatérve a korábbi gyakorlathoz (ld. az 1897. évi, ill. 1928. évi törvényeket), és szakértői szinten aktívan közreműködtek a törvényelőkészítő munkálatokban.

Érthető tehát, hogy a kötelespéldány-begyűjtés e három év végére sem mutatott megnyugtató képet. 1991-ben a korábbi 1,4 millió darab dokumentum jutott el a könyvtárba, de ezen belül az időszaki kiadványok és aprónyomtatványok száma nőtt, a többi dokumentumfajtára a csökkenés volt jellemző. A következő két évben egy-egy százezernyel emelkedett a begyűjtött anyag mennyisége, ezen belül a növekedés nagyrészt az időszaki kiadványok és a vi-

deokazették fokozódó számának volt köszönhető. A negatívumok a könyvek, zeneművek, térképek, szabványok és szabadalmak beküldésével jelentkeztek. A mennyiségi mutatók összessége tehát emelkedő tendenciát jelzett, de ugyanekkor az OSZK gyűjteményébe beépülő dokumentumok száma csökkent, illetve 1993-ra egyes területeken stabilizálódott (ld. a Gyűjteményszervezésről szóló fejezet vonatkozó adatait).

A könyvtár illetékes részlege mindent elkövetett a rossz beszolgáltatási rendszer miatt keletkezett helyzet enyhítése érdekében. Kiadói jelentésekből folyamatosan kigyűjtötte a hiányzó nyomtatványokat, és folyamatosan reklamálta azokat. Sajnos ezen kimutatások, nyomdai információk megszerzése egyre nehezebbé vált. Bár a megyei könyvtárak többsége is segítette a feltáró tevékenységet, 1993-ban mégis a kötelezpéldány-beszolgáltatás útján – becslésünk szerint – a kiadványok 90%-ához sikerült az OSZK-nak hozzájutnia.

A reklamálást nagymértékben nehezítette az a körülmény, hogy a nyomda, illetve kiadó létéről nem is volt tudomásuk az ezzel foglalkozó munkatársaknak, az utólagos beszerzés pedig már szinte reménytelennek bizonyult. A rendezetlen helyzetből adódott az a probléma is, hogy a kiadók sokszor önkényesen csökkentették a kötelező 16 példányos beszolgáltatást.

A nyomdaellenőrzés technikai folyamata javult az utóbbi időben, 1991-ben 170 budapesti nyomda tevékenységének figyelemmel kísérése mellett újra megindult a vidékiek közvetlen ellenőrzése is. 1993-ra a kritikus pontokon már országos szinten is megoldódott e feladat ellátása, ekkor ez 15 megye 30 helységének 121 nyomdájára terjedt ki – és igen eredményes volt. A megyei könyvtárak segítségével különösen a legnehezebb területen, az időszaki kiadványok „utolérésében” nyújtott nagy segítséget. 1991-ben különösen kiugró számú volt az új időszaki kiadványok mennyisége (1298 tétel). 1993-ban pedig 365 periodikum megszűnése mellett 1150 új indulású cím regisztrálása történt meg.

A nem hagyományos dokumentumok közül a videofilmek beszolgáltatása sok gondot okozott az osztálynak. Bár a begyűjtött anyag mennyisége növekedett, a helyzet mégsem megnyugtató, egyes kiadók többszöri felszólítás ellenére sem küldtek be egyetlen darabot sem.

A könyvstatisztikai adatok gyűjtése és géprevitele rendszeresen folyt. 1991-ben az 1990-es adatok, 1992-ben pedig az 1991-re szólók kerültek *A magyar könyvkiadás adatai ...* címmel kiadásra.

Az időszaki kiadványok hagyományos nyilvántartási rendszerét sikerült 1992-től számítógépes adatfeldolgozással felcserélni. Ezen a kiadványok legkülönbözőbb adatai mellett az elosztás naprakész adatai is nyilvántartásra kerültek. Az adatok géprevitele az információs szolgáltatások hatékonyságát növelte.

Nemzetközi csereszolgálat

Könyvtárunk gyűjteményeinek külföldi kiadványokkal történő fejlesztésében a kezdetektől, de főleg az 1920-as évektől fogva igen jelentős szerepet tölt

be a külföldi könyvtárakkal – sőt olykor egyénekkal – folytatott egyre erősödő és tudatosabb nemzetközi cseretevékenység.

A csere alapvető célja évtizedek óta a külföldön – elsősorban a szomszédos országokban – megjelent magyar nyelvű kiadványok beszerzése, továbbá a határokon túli magyar könyvtárak és iskolák hazai könyvekkel, periodikumokkal való ellátása volt. Ez a tevékenység szinte az egész világra kiterjedt. Természetesen egyéb kiadványok cseréjére is nyílt lehetőség, mind az OSZK, mind más könyvtárak számára.

Az 1990-es évek fordulóján azonban – a politikai változások következtében – felbomlottak a régi csereegyezmények, és alapvetően megváltozott e tevékenység jellege is. A rendszerváltást követően fokozódott a cseretevékenység hungarika beszerző funkciója, de olyan gazdasági és szervezeti körülmények közepette, amelyek ezen alapvető feladat ellátását egyre nehezítették. A változások után jelentős magyar nyelvű kiadói tevékenység indult Szlovákiában és Romániában, könyvkiadóktól iskolai diáklapokig, amelyek felkutatása és beszerzése csak a Nemzetközi csereszolgálat kialakult kapcsolatrendszere segítségével vált lehetségessé.

Az áremelkedések miatt 1991-ben csökkenteni kellett a csere részére szükséges itthoni folyóiratok előfizetését. 1992-ben sikerült biztosítani a következő évre szóló megrendelésekhez elegendő összeget. 1993-ban a periodikumok folyamatos áremelkedése miatt és a hitelkeret megfelelő növelése hiányában 820 folyóirat előfizetését kellett a második negyedévtől törölni. Ez elsősorban a szomszédos országokban levő magyar könyvtárakat és iskolákat érintette súlyosan.

Mindezen nehézségek ellenére sikerült a külföldi érdekeltségű magyar oktatási és művelődési intézményeket továbbra is támogatni. Anyagi fedezet hiányában gyökeresen csökkenteni kellett egyéb magyarországi könyvtáraknak továbbított külföldi folyóiratok és könyvek beszerzését az OSZK Nemzetközi Csereszolgálata által történő ellentételezés terhére. Külföldi könyvtárak igényeinek kielégítését is szigorúan árbeli elszámolás alapjára kellett helyezni.

Fölőspéldány központ és tároló könyvtár

A Fölőspéldány központ szerepe az 1991–1993. években felértékelődött, amit a megszűnő könyvtárak állományának teljes vagy előválogatott átvétele (pl. a KISZ Központi Iskola húszeszes anyaga 1992-ben) és újraelosztása eredményezett. Ez, a központ tevékenységébe jól beilleszthető vállalkozás így részben megoldotta a szakmai közvéleményben sok vitát kiváltó kérdést, hogy mi lesz a megszűnő könyvtárak állományával. Ugyanakkor nem okozott gondot az átvett anyagok hasznosítása sem, mivel a könyvtárak romló anyagi helyzetük következtében szívesen fogadták a begyűjtött műveket.

A Tároló könyvtár a korábban kialakult, pontosan tervezett funkcióinak, mint ez a tárgyévekben egyre nyilvánvalóbbá vált, kevéssé tudott megfelelni.

Ennek elsősorban anyagi okai voltak, amennyiben a jelenleg rendelkezésre álló polcmennyiség betelt, tehát továbbépítésre lenne szükség, de nem elhanyagolhatók a személyzeti gondok sem. A jelenlegi tárgyi és személyi feltételek, a funkció tisztázatlanságaival nehezítve, nem tették lehetővé a nevében viselt tároló könyvtári feladatok ellátását, működése a korábbi kezdeményezések (HITÁR) tekintetében is egy külső raktár szintjére süllyedt. Jövőjének tisztázása a következő évek feladata lesz.

Könyvtárközi kölcsönzés és lelőhelyinformáció

A könyvtárközi kölcsönzés mindig is fontos szerepet töltött be a kutatók számára az országon belüli, illetve külföldi gyűjteményekben fellelhető dokumentumok rendelkezésre bocsátásával. Az utóbbi években a gazdasági helyzet általános romlásának időszakában, jelentősége tovább növekedett, hiszen – csak az itthoni példára hivatkozva: a költségvetési lehetőségek szűkülése és a könyv- és folyóiratárak meredek emelkedése következtében – a könyvtárak beszerzési lehetősége egyre kisebb, így mind jobban rá vannak utalva a társintézmények segítségére.

Ennek ellenére az OSZK-hoz beérkezett kérések száma az elmúlt években erőteljesen csökkent, a régebbi évi kb. 30 000-ról 1991-re 20 000 körülire apadt, de ezen a szinten – a tárgyalt éveket tekintve – stabilan megállt. A külföldre irányuló kérések száma azonban még ez időszakban is kevesebb lett. Amíg 1991-ben 13 000 kérést továbbított a könyvtár, addig 1993-ban már csupán 9782 kérést küldött ki. (Ezekből 2500–3000 volt a megismételt kérés.) Ennek okai a következők lehetnek:

- a hazai könyvtárak száma – általában az alapintézmény (kutatóintézet, vállalat stb.) megszűnése miatt – csökkent,
- a potenciális igénylő – saját rosszabbodó anyagi helyzete miatt – eleve lemondott kéréséről, pl. a térítésköteles folyóiratcikk másolatok megszerzéséről,
- a nagy könyvtárak, egyes intézmények egyre nagyobb mértékben önállóan bonyolítják a könyvtári kölcsönzést, saját kapcsolataikra építenek (itt a számítógépes adatbázisok nagy lehetőségeket nyújtanak).

A teljesített kérések száma – a korábbi 10-12 000-rel szemben – a tárgyidőszakban 8500 körül stabilizálódott. A legkészségesebb partnerek a német, az angol, a holland és a svájci könyvtárak voltak.

A külföldre kimenő kérések teljesítése azért is vált problematikusá, mert az ott is érvényesülő beszerzési nehézségek miatt, előtérbe került a hazai belső igények kielégítése, és visszaszorult más országok kéréseinek teljesítése. Így a kisebb igények ellenére az egy dokumentum megszerzésére fordított itteni

munkaidő, az ismételt kérések következtében jelentősen növekedett, és a feladat ellátását nehezítette. Sajnos a külföldről hozzánk érkező kérések száma – még teljesen fel nem tárt okok következtében – egyre csökkent, amíg 1991-ben 10 : 1 volt az arány, addig két évvel később ez 12 : 1-re süllyedt. A legtöbb kérés Ausztriából, Németországból, Angliából, Csehszlovákiából (Szlovákiából) érkezett a könyvtárhoz.

Amíg a kölcsönzések lebonyolításához 1990-ben még három és fél millió forint – ha szűkösen is –, de elegendő volt, 1993-ban már 4 260 278 Ft-nak megfelelő deviza került felhasználásra. A British Library 1992-től 30%-os kedvezményt adott számunkra. Segítséget jelentett az is, hogy a volt KGST-országok még időszakunk utolsó évében is 86%-ban ingyen küldték el a tőlük igényelt másolatokat.

*

A központi katalógusok feladata az, hogy minél több könyvtártól szerezzék meg új beszerzéseik bejelentését, és ennek alapján egyre növekvő mértékben tudják kielégíteni a lelőhely-információ iránti igényeket. Ennek megoldását az alább bemutatott négy szervezeti egység hivatott ellátni. Sajnos e feladatainak – mint azt a következők bizonyítják – az elmúlt években nem tudtak maradéktalanul eleget tenni.

Az előbbi megállapítás sajnos a Könyvek központi katalógusára (amelynek összállománya mostanra meghaladta az öt milliót) jellemző volt e három évben. Ennek fő oka a bejelentési fegyelem lazulásában keresendő: amíg 1991-ben 229 könyvtár teljesítette kötelezettségét, addig 1993-ra számuk 154-re apadt. Emellett valószínűsíthető az is, hogy egyes gyűjtemények felszámolása miatt, vagy munkaerőhiánya következtében szűkült a kör. Gondot jelentett, és a jövőben egyre nagyobb problémát fog okozni az is, hogy mind több könyvtár kerül el a cédulán történő bejelentést, – kötelezettségeinek számítógépes leporolló elküldésével tett eleget. Az eddig e formában bejelentett anyagot még sikerült cédulákra felragasztani, de e munka nagyobb mértékű végzésére a kapacitást nem lehet biztosítani. Nagy veszteség a katalógus számára, hogy pl. az OMIKK sem vállalta rendkívül értékes és sokszor csak ott megtalálható beszerzéseinek katalóguscédulán történő bejelentését.

Az anyag feldolgozása a szokott mederben folyt. Említésre méltó, hogy 1993-ban felújította az osztály a beküldött cédulaanyag előzetes szűrését a felesleges többletcédulák, illetve a katalógus gyűjtőkörébe nem tartozó cédulák kiiktatásával. Ez a további munkamenet jelentős egyszerűsítéséhez vezetett. A jelentő könyvtárak körének szűkülése a beszolgáltató cédulaanyag mennyiségi csökkenését is maga után vonta. Míg az ismertetett időszak elején 220 000 cédula érkezett be a jelentő intézményektől, addig az utolsó évben már csak 155 942 darabot szolgáltattak be. Ugyanakkor, amikor a bejelentők körének száma csökkent, a lelőhely-tájékoztatók valamelyest növekedett, a kezdeti 18 807-ről 1993-ra 20 169-re emelkedett. Ezen belül a pozitív, a keresett mű

lelőhelyét országon belül megadott aránya 44%-ról 1993-ra 47,6%-ra nőtt. 1991-re még sikerült a *Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek* c. országos gyarapodási szemle utolsó, 1987–1989-re szóló kötetét megjelentetni.

A KFKK Retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztőségében elkészült a *Külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban a XVII. századtól 1970-ig* c. összeállítás D – G betűs kötete, amely a teljes kiadvány sorrendjében a 3. kötet. E kötet és pótfüzete 4128 periodikum leírását tartalmazza a hozzájuk tartozó állományadatokkal (címenként átlag 3 lelőhely), valamint 3257 utalót, melyek a címváltozások, ágazati címek, más periodikumokkal való kapcsolatok stb. feltárását szolgálják.

A kiadásra irányuló munkák részfeladatai mellett a szerkesztőség folyamatos tájékoztatást nyújtott személyes, telefonos és könyvtárközi kölcsönzési igények kielégítésére. A tájékoztatómunkában mindig a szerkesztőmunkák eredményeképpen megkapott legfrissebb adatokat közvetítették. A retrospektív tájékoztatások évi mennyisége (átlag 2000 db/év) a 6–10 évvel előbbi mennyiségekhez képest csökkent. Erre részben magyarázatul szolgál a kutatási feladatok elmúlt évekbeni szűkebb mozgástere. Más oldalról nézve azonban csökkentő, de mégis pozitívnak mondható hatást fejtett ki az a körülmény, hogy a retrospektív lelőhelyjegyzék megjelent kötetei révén a könyvtárosok már mintegy 15 ezer 1970 előtti időszaki kiadvány lelőhelyéről saját példányukból tájékozódhatnak.

A központi nyilvántartás adattartalmának felfrissítése nemcsak a kiadásra irányuló munkák révén folyt, hanem a szerkesztőség nagy mennyiségű törlést is végzett a katalógusokból a könyvtáraktól beérkező selejtezési jegyzékek alapján. Három év tartama alatt 2175 címhez tartozó, mintegy 21 ezer kötet állományt kellett kiiktatni. Megjegyzendő, hogy a nagymértékű törlés inkább a termelő- és kutatóintézményi szakkönyvtárak állományát érintette, ami szoros összefüggésben van a korszak gazdasági-történelmi változásaival. 70-80 éve fennálló, de természetesen rövidebb múltra visszatekintő intézmények egész sora szűnt meg, vagy nem tudta (akarta) e kötelezettségét teljesíteni.

Nemzeti periodika adatbázis

A kurrens külföldi folyóiratok központi katalógusa munkatársai komoly szakmai sikereket értek el 1991–1993 között. Továbbépítették a Magyarország könyvtáraiba járó külföldi folyóiratok bibliográfiai és lelőhelyadatait tartalmazó adatbázist, amely a 3 év alatt mintegy 6000 bibliográfiai és 300 000 állományadattal bővült. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) mecénatúra pályázatán elnyert 15 millió Ft-os támogatásból 1993-ban sikerült korszerű adathordozókkal felváltani a korábban nagy lemaradással megjelent lelőhelyjegyzékeket. Az 1981–1991 közötti ciklust tartalmazó CD-ROM adatbázis, (amelynek 1993-ig kibővített és 1994-ben megjelent aktualizálását is ez a pályázati támogatás tette lehetővé) és a kumulált mikrolap-lelőhelyjegyzék vásárlói-

nak nagy számából kitűnik, hogy az IIF hálózaton továbbra is online hozzáférhető NPA adatbázis ilyen formában történő hasznosítására szintén nagy az igény. Emellett kiépült, és sikeresen működik az NPA lokális hálózata. Ezen túlmenően a rendelkezésre álló összegből az OSZK szolgáltató gépe 2 db 600 MB Winchesterrel, a könyvtári számítógépes hálózat pedig multimédia PC-vel, fax-szerverrel és néhány hálózati eszközzel gyarapodott. A pályázati forrásból fedeztük az NPA Novell hálózati rendszerének, az adatbázis rendszeres felújításának és az NPA hazatelepítésének szoftverköltégeit is.

A CD-ROM kiadás és a mikrolap-lelőhelyjegyzékek megjelentetése előtt a szerkesztőség ellenőrizte az adatbázist, és korszerűsítette az osztályozási rendszert a Fejlesztési osztály szakmai irányítása mellett. A bejelentő könyvtárak számát sajnos az elmúlt években tapasztalt válság jelentősen csökkentette, ugyanis közel 300 szakkönyvtárat számoltak fel a tárgyidőszakban. Adatszolgáltatási kötelezettségének gyakorlatilag a jelenleg működő valamennyi szakkönyvtár eleget tesz. A tájékoztatási kérések száma az évtized fordulóján tapasztalt stagnálás után jelentősen emelkedett, ez főként annak köszönhető, hogy az NPA Szerkesztőség – szakítva a régi hagyományokkal – a bejelentést megelőző év adatai mellett a tárgyévi adatokat is bekéri és nyilvántartja.

SZÁMÍTÓGÉPES FEJLESZTÉS

A számítógépes fejlesztésben, a számítógéppel támogatott munkafolyamatok végzésében a ciklust az előző években meghatározott egységességre, a feladatok kiterjesztésére való törekvés jellemzi. Az 1988-ban elfogadott fejlesztési elveknek megfelelően folytatódtak mind a pályázatok által támogatott beszerzések (terminálok, a hálózat továbbépítése), mind a könyvtári technológiai fejlesztés, a számítógépes szoftverek adaptálása, alkalmazása. A tevékenységek eredményeként bevezetésre került a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszer, a ciklus végére pedig szolgáltatóképesé vált a rendszer által működtetett könyvkatalógus (NEKTÁR adatbázis, Online Olvasói Katalógus) is. 1993-ban az OSZK online katalógusához kb. 100 külső (hazai és külföldi) felhasználó kért és kapott csatlakozási lehetőséget.

Pályázatok

A hazai könyvtárügyben betöltött szerepét és központi, szolgáltatási feladatait elismerve a ciklus során az OSZK további központi pályázati támogatásokat, ill. kiemelt minisztériumi céltámogatásokat kapott. Az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program a hardver beszerzéseket támogatta, valamint folyamatosan biztosította az Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) és Hungarika adatbázisok online szolgáltatását a saját központi gépén. Az NPA kisgépes, há-

lőzatban működtethető rendszerének fejlesztéséhez az OMFB pályázati támogatás, az OSZK helyi hálózatban működtethető CD-fejlesztésekhez a minisztériumi céltámogatás járult hozzá. Az online szolgáltatás megteremtését a Szerencsjáték Alap is támogatta.

Szoftver, hardver beszerzés

Az OSZK számítóközpontjának, ill. kapcsolódó részeinek jelentősebb hardver fejlesztésére 1992-ben került sor. Az IBM 9377 számítógép korábban kialakított hálózata mellett az épület jelentős részében kiépült egy ETHERNET hálózat. Hálózati szerverként beállításra került egy PC AT/486-os számítógép és installálásra került a NOVELL hálózati szoftver. Az egyidejűleg beállított „gateway” számítógépek a nagyszámítógéphez, ill. a csomagkapcsolt hálózathoz való kapcsolódást biztosítják. Ezek a fejlesztések lehetővé tették a munkaállomások közvetlen csatlakozását mind a nagygépen (NEKTÁR), mind a szervezen elhelyezett adatbázisokhoz (MikroISIS alapú rendszerek), valamint a külső hazai és nemzetközi adatbázisokhoz az X.25-ös hálózaton keresztül. Ezzel egyidejűleg a könyvtár munkatársai számára könnyebbé vált a belső- és külső elérésű elektronikus levelezés is.

1993-ban került sor a korábban 4 meghajtós CD-ROM szerver 21 meghajtóra való cseréjére, a hozzá kapcsolódó szoftver installálására. Ez elsősorban a könyvtár tájékoztató, másodsorban a gyarapító, feldolgozó munkatársak munkájában jelent komoly segítséget. Az olvasótermekbe kihelyezett 2 db CD-ROM munkaállomás a könyvtár olvasóinak szabadon rendelkezésére áll.

Szoftver fejlesztések, a rendszer bővítése

A ciklus kiemelt fejlesztési feladata a DOBIS/LIBIS rendszer bevezetése, alkalmazása, a továbbfejlesztések adaptálása volt. Egyrészt a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszert a rendszer gazdája folyamatosan fejleszti, így ezek bevezetése a hazai alkalmazást is érinti, másrészt a hazai alkalmazáshoz hasonlóan a rendszer alkalmazói között is vannak továbbfejlesztők, a programfejlesztések átvételére kétoldalú megállapodások adnak lehetőséget. Az OSZK-ban való alkalmazáshoz – amely egyben a DOBIS/LIBIS rendszer első nemzeti könyvtári alkalmazása is volt –, azonban a belső fejlesztések specifikálása, programozása vált elengedhetetlenné. 1991-re a DOBIS/LIBIS alkalmazás előkészítése, 1992-re a Katalogizálási modul indításával a hazai kiadású könyvek online feldolgozása, 1993-ban a tankönyvek, jegyzetek adatfeldolgozása indult el. Az Online Olvasói Katalógus 1992 ősze óta a katalógustérben elhelyezett terminálokon az olvasók, könyvtárhasználók számára rendelkezésre áll.

Az adaptálás során nemcsak a Dobis/Libis képernyőinek magyar nyelvre fordítása történt meg, hanem a speciális nyelvi alkalmazásra alkalmas szoftver-

kezelés is (karakterkészlet, rendezés, permutálás, billentyűzet kezelése, segéd-fájlok kiépítése stb.). A NEKTÁR adatbázis tagkönyvtári alkalmazása már az induláskor megtörtént, de a fejlesztések folytatódtak a további tagkönyvtári alkalmazások meghatározásával. A Katalógizálási modul kialakításakor a könyv dokumentumtípus feldolgozása volt az elsődleges, az adatelem meghatározások azonban olyan rugalmasan történtek, hogy – az OSZK feladatainak megfelelően – további kisebb szabványosítási és szoftver-fejlesztésekkel lehetővé válik – az egyéb dokumentumtípusok feldolgozása is.

A NEKTÁR adatbázis tételeinek nyomtatott formában való megjelenítéséhez a fejlesztések a ciklus utolsó évében kezdődtek el. A követelmények meghatározásában részt vettek a könyvtár érintett részlegei is. Eredményeként a bibliográfiai tételek első, még utószerkesztést igénylő változata készült el. (A NEKTÁR bevezetésével egyidejűleg megváltozott a *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiájá*-nak szerkezete is.)

1993-ban megkezdődött a NEKTÁR adatbázis gyűjtőkörü bővítése: a tankönyvjegyzet anyag és a video dokumentumok feldolgozásának előkészítésére. A KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárának, mint harmadik DOBIS/LIBIS tagkönyvtári alkalmazásnak a tervezése szintén a ciklus végén indult el.

Részrendszerek kialakítása, részfeladatok megoldása

A korábban külső számítóközpontokban üzemeltetett adatbázisoknak a könyvtárban kiépülő belső számítógépes rendszerhez való csatlakoztatása természetszerű igényként jelentkezett. Az 1976 óta épülő Magyar Nemzeti Bibliográfiai adatbázis rekordjainak átvételéhez kidolgozott specifikáció egyben a hazai MARC formátum alapját is képezte. Az adatbázis letöltése elkészült, a DOBIS/LIBIS rendszerbe való átvétel munkálatai már a tárgyidőszakban elkezdődtek. A Nemzeti Periodika Adatbázis átvétele egyben az 1980-as évek feladatrendszerének megváltoztatásával is járt: a bibliográfiai – gyűjtőkörében további bővítésre szánt – rendszer az adott részfeladat ellátását biztosító folyóirat nyilvántartó, regisztráló rendszerre szűkült. Ennek megfelelően az intézményhez való telepítéskor a feladat megoldását MikroISIS alapú rendszer biztosítja. Egyidejűleg az adatállományok CD-ROM-os kiadásra szervezése megkezdődött, az NPA/CD – az OSZK első CD publikációja – 1993-ban jelent meg.

Az előző ciklushoz hasonlóan folytatódtak a kisebb adatállományok mikrogépes rendszerre telepített (MikroISIS fejlesztések) építése, fejlesztése. Hálózatba kapcsolásuk biztosítja a KATAL, az IKB, a Repertórium és a Hungarika adatbázisok belső könyvtári, ill. IIF szolgáltatásokon keresztül elérhetőségét. A Színháztörténeti tár nyilvántartási rendszere egyben a *Nemzetközi Színháztörténeti Bibliográfia*-hoz kapcsolódó jelentéseket is készíti. Bevezetésre került a Nemzetközi ISDS Iroda által terjesztett időszaki kiadványbejelentő, ún. OSIRIS rendszer is az ISSN bejelentések feldolgozása számára.

Kutatás, fejlesztés, dokumentációs munkák

A hazai bibliográfiai adatcsere egységesítése és a nemzetközi bibliográfiai adatcserébe való kapcsolódás érdekében az OSZK kidolgozta a hazai MARC formátum (HUNMARC) első változatát, amelyet 1993-ban 70 könyvtárnak megküldött véleményezésre.

Az előző ciklusban megkezdett kutatás eredményeként véglegesítésre került a latin írású nyelvek könyvtári karakterkészlete, minimális és maximális köre. Ennek megfelelően nyilvántartásba kerültek a különböző szabványos karakterkészletekben szereplő lehetőségek ill. hiányok.

A számítógépes feldolgozás bevezetésével egyidejűleg elkészült a tankönyvjegyzet dokumentumtípus formai ismérveket osztályozó Oktatási intézmények tezaurusza. A Nemzeti Periodika Adatbázis feldolgozásai alapján revízióra és bővítésre került az OSZTAURUSZ, elkészült a nyomtatott 2.0 változata.

Oktatás, továbbképzés

A DOBIS/LIBIS bevezetésével egyidejűleg kialakult a rendszer alkalmazásához szükséges ismeretek oktatásának rendje. A bevezetés előtt álló modul elméleti és gyakorlati ismeretét különböző időtartamú tanfolyamokon (1 hét–3 hónap) a rendszerfejlesztők tanítják, a már bevezetett és ismertetett modulba újonnan belépő munkatársak betanítását az adott részlegek végzik. Általános szempontú ismertető előadások a DOBIS/LIBIS működéséről, a hálózati kezelésről, vagy egy adott MikroISIS alkalmazásról igény szerint történnek.

A könyvtár számítógépes munkálatairól, törekvéseiről és a könyvtárak közötti együttműködés lehetőségeiről az intézmény vezetősége és a feladatokban felelős munkatársak belső bemutató, tájékoztató napot tartottak három alkalommal a különböző típusú könyvtárak vezetői és felelős munkatársai számára.

Szervezet

Az olvasói igények megfelelő színvonalú kiszolgálása érdekében a könyvtárban 1993-ban megalakult az Olvasószolgálati és Tájékoztató főosztályhoz rendelt Számítógépes Információs csoport: a számítógépes fejlesztések hasznosítása, a hálózaton elérhető számítógépes szolgáltatások igénybevétele és a CD/ROM hálózat működtetése céljából.

KÖZÖNSÉGGKAPCSOLATOK

Közönségkapcsolataink nagyrészt két területre koncentráltak: egyrészt kiállításaink révén teremtettünk kontaktust a hazai és külföldi érdeklődőkkel, másrészt pedig a könyvtár bemutatásával mind egyéni, mind csoportokkal érkező látogatóink számára.

Már a nyolcvanas évek legvégére kialakultak azok a feltételek, amelyek a kiállítások folyamatos és több helyen történő megrendezésére lehetőséget adtak. A nagyobb kiállítások szervezését a Kulturális és marketing iroda (előző nevén Nemzetközi és közművelődési osztály) végezte, a szakmai tervet az egyes alkalmakkor illetékes osztályok állították össze. Kisebb kiállításokat egy-egy részleg maga rendezett meg. A jelentős kiállítások közül feltétlenül meg kell említeni az 1991-ben rendezett gróf Széchenyi István emléke előtt tisztelgő, nagyszerű „A legnagyobb magyar” címűt, az „Aktualitás és mítosz” elnevezéssel bemutatott Leonardo da Vinci kiállítást. A könyvvel, könyvművészettel, könyvtárral kapcsolatban álló, egyes hazai és külföldi művészeket bemutató „Ars Librorum” kiállítás-sorozatot is ebben az időszakban indítottuk el és azóta is szervezünk kiállításokat ennek keretében. A következő év kiemelkedő eseménye az OSZK alapításának 190. évfordulója alkalmából rendezett „A nemzet könyvtára” c. emlékező összeállítás volt. Igen színvonalasan mutatta be a könyvtár történetét, kincseit, szolgáltatásait. Sok látogatót vonzott a Corvina-program keretében restaurált kódexek bemutatása is.

1993. május 5-én látogatást tett a nemzeti könyvtárban II. Erzsébet angol királynő és férje Edinburghi herceg kíséretükkel. A királyi pár Göncz Árpád köztársasági elnök és felesége társaságában érkezett könyvtárunkba. A magasrangú vendégeket Poprády Géza mb. főigazgató, Somogyi Pálné a Különgyűjteményi főosztály vezetője, Karsay Orsolya a Kézirattár és Bányai Viola a Kulturális és marketing iroda vezetője fogadta és kalauzolta. A vendégek tiszteletére a Kézirattár szervezésében rendezett kiállítás, amely elsősorban az angol királyi család magyar kapcsolatait elevenítette fel, nemcsak őfelsége tetszését nyerte el, hanem közönségükre is volt.

A könyvtár – hagyományaihoz híven – egyes gyűjteményei anyagából is rendezett kisebb kiállításokat. Ez a tevékenysége csak néhány példa kiragadásával mutatható be: „Újházi Péter szöveges képei”, „Ady társaságában” (Kézirattár), „W. A. Mozart hangszeres művei az OSZK Zeneműtárában”, „Csiky Gergely munkássága”, „Bajor Gizi arca” (Színháztörténeti tár), „A Duna szabályozása”, „Magyarország egyházi közigazgatási térképei” (Térképtár).

Helyet kaptak a hazai és külföldi magyar személyiségek munkásságát bemutató összeállítások is, ezek közül Pierre Székely szobrász, grafikus (Franciaország) és Gordon György festőművészt (Anglia) emelhetjük ki. Vállaltuk külföldi kiállítások felállítását is, így az „Albán könyv” és „A katalán irodalom 800 éve” vándorkiállítás is helyiségeinkben került bemutatásra. Külföldön is rendeztünk kiállításokat. Ezek közül kiemelkedett a „Haydn és az Esterházyak” (Joseph Haydn et les Esterházy) című, – amelyet a franciaországi Le Mansban tekinthettek meg az érdeklődők. Az OSZK 190 éves történetét bemutató vándorkiállításunk Prágában, Bécsben, Grazban ismertette meg a könyvtárosokat és az intézmények látogatóit könyvtárunk fejlődésével és értékeivel. Gyűjteményeinkből hazai és külföldi intézmények számára számos dokumentumot bocsátottunk saját rendezvényeink számára rendelkezésre, legutóbb például a párizsi

Magyar Intézet számára válogattunk Erkel dokumentumaiból, segítséget nyújtottunk még egy Szlovéniában rendezett színháztörténeti kiállításhoz, a Zene-történeti Múzeum Erkel, a Vízügyi Múzeum Duna kiállításához, a türkevei Eg-ressy Béni emlékkiállításához és még sok minden másához.

Természetesen nem csak a kiállításainkat látogatták az érdeklődők, hanem nagyon sokan a könyvtár épületét és belső kialakítását, gyűjteményeinek elhelyezését és anyagát is meg kívánták ismerni. Éves átlagban 160–200 hazai és külföldi csoport látogatta meg intézményünket, ami 3200–3700 vendéget jelentett. A könyvtárhoz tartozó zirci Műemlék Könyvtárat is minden évben számos hazai és külföldi érdeklődő kereste fel. Környezete, épülete, de elsősorban könyvtári termeinek szépsége, gyűjteményének gazdagsága mindenkiben csodálatot keltett. Ennek ellenére ezekben az években csökkent a látogatók száma (évi 42–45 000 fő) ez a turistaforgalom visszaesésére és egyéb külső körülményekre vezethető vissza.

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI SZAKMAI KAPCSOLATOK

A nemzeti könyvtár központi helyzetéből és szakmai súlyából adódóan folyamatosan és magas szinten tett eleget e területen is kötelezettségeinek.

Nem csupán törvényelőkészítő munkákban vállalt szerepet, hanem igen jelentős feladatokat látott el a hazai könyvtári szabványosítás területén is. Ezek elsősorban a feldolgozási valamint a számítógépesítési vonatkozásban voltak kiemelkedő jelentőségűek. Részt vett az intézmény a Magyar Könyvtárosok Egyesületének irányító és szakmai tevékenységében is. Számos magyarországi könyvtárral tartott közvetlen kapcsolatot. Célja volt a társintézmények munkájának segítése, az együttműködés különböző lehetőségeinek megteremtése, kiszélesítése, illetve hatékonyabbá tétele. Érvényesült az – mint már említésre került – pl. a gépesítési segélynyújtásban, restaurálási és mikrofilmzési munkák támogatásában, de számos más vonatkozásban is.

A hazai és nemzetközi kapcsolatok között mintegy átmenetet képez a szabványosítási tevékenység, amely mindkét – és egymástól szinte elválaszthatatlan – csoportba is sorolható. A könyvtár kiváló szakemberei igen jelentős feladatokat vállaltak a hazai és nemzetközi tevékenységben. Ennek eredményeként: 1992 végére elkészült az *MSZ 3424/12. Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványokban megjelent részdokumentumok* c. szabvány végleges szövege és 1993 elején életbe is lépett. Elkészült és nyomdába került a *'Könyvek Nemzetközi Azonosító Számozása – ISBN'* c. szabvány az *ISO 2108 Information and documentation – International standard book numbering (ISBN)* harmadik kiadása alapján. Megtörtént az *ISO/DC 3297 „Információ és dokumentáció – Időszaki kiadványok nemzetközi azonosító számozása”* és az *ISO/ISDS 4 Információ és dokumentáció – A címekben előforduló szavak és a kiadványok címének rövidítési szabályai* c. nemzetközi szabványjavaslatok véleményezése. Részt vettek a

könyvtár képviselői az ISO TC 46 Könyvtár és dokumentáció szakbizottságának londoni és berlini ülésén, utóbbin Berke Barnabásné, Magyarország képviselőjét, a szervezet Tanácsadó Testületének (Advisory Board) tagjává választották. A világbanki projekt részeként elkészült az NPA fejlesztési koncepciója, amely a szolgáltatások javítását, ezen belül is elsősorban a könyvtárközi kölcsönzés gyorsítását célozza meg az online rendszer és elektronikus levelezés összekapcsolásával. Közreműködtek a könyvtár szakemberei a *MSZ 3424/1 Bibliográfiai leírás. Könyvek* c. szabvány revíziós munkálatainak előkészületeiben.

A könyvtár nemzetközi kapcsolatait már 1991-ben is alapvetően meghatározta a pénzhiány, és az a tény, hogy lejártak a volt szocialista országokkal kötött kétoldalú személycserét biztosító szerződések. Így csak azoknak a legfontosabb kapcsolatoknak (IFLA, LIBER, ELAG, ISBN, ISSN) fenntartására lehetett a továbbiakban szorítkozni, melyek megszakadása a nemzeti könyvtárnak komoly szakmai és presztizisvesztést okozott volna.

Új és hasznos lehetőséget nyertünk azáltal, hogy csatlakozhattunk az Európa Tanácshoz Tartozó Országok Nemzeti Könyvtárainak Konferenciája (CENL) tevékenységéhez. Már ekkor világos volt, hogy nemzetközi kapcsolatainkat – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával – új alapokra kell majd helyezni. Nem jelentette ez azonban azt, hogy sok más jelentős nemzetközi szervezet munkájában ne vettünk volna aktívan részt, kutatóink szakterületenként, vagy egyénileg nem működtek volna külföldi szakmai egyesületek, társaságok tevékenységében közre.

Külön ki kell emelni azokat a rendezvényeket, konferenciákat, bemutatókat, amelyeknek megrendezését hazai és külföldi testületek kezdeményezték és amelyeket vagy az OSZK szervezett, vagy megvalósításukban aktív szerepet vállalt. Sikeres esemény volt 1992-ben a LIBER (Kutatókönyvtárak Európai Ligája), az európai tudományos könyvtárak szervezetének konferenciája, és ugyanabban az évben fontos szerepet vállalt az intézmény a magyar könyvtárosok harmadik világkonferenciájának megszervezésében is. 1993 tavaszán került megrendezésre a 3. ILDS konferencia (Nemzetközi Könyvtárközi Kölcsönzési és Dokumentumszolgáltatási Konferencia), amelynek programszervezői az IFLA UAP Iroda és a British Library voltak. Az OSZK Dokumentumforgalmi főosztálya társrendezői szerepet vállalt mind a program szervezésében, mind a kísérő rendezvények létrehozásában. A konferencia fővédnöke Göncz Árpád köztársasági elnök volt. A tanácskozást így ő és Juhász Gyula főigazgató nyitották meg. Ez évben helyet adtunk az IFLA UBCIM programiroda által szervezett közép- és kelet-európai nemzeti könyvtári képviselők UNIMARC ülésének valamint az ISBN központok tanácsülésének, a 21. International ISBN Agency Advisory Panel Meeting-nek. Ez utóbbi szakmai programjának létrehozásában a Gyarapítási és feldolgozó főosztály vezetője vett aktívan részt.

1991-ben a Magyar ISDS Nemzeti Központ új adatbejelentési technológiára való áttérése következtében utoljára kellett a párizsi ISDS Nemzetközi Központ számára mágnesszalagos bejelentést tenni, hiszen azóta önálló adatbázis

áll rendelkezésünkre. A következő évben az ISDS hálózat nevét ISSN-re alakították át, ezt a módosítást a hazai központ nevében is végrehajtottuk. Ugyanekkor a hazai központ már teljes mértékben az OSIRIS adatbázis-kezelő programmal üzemelt és a párizsi Nemzetközi Központtal folytatott adatcserét. A kapcsolat a fejlesztő munkában való tevékeny részvételt is jelentette, így pl. az ISDS–OSIRIS felhasználói könyv véleményezését, az OSIRIS hálózati programjának tesztelését. A külföldi konferenciákon, megbeszéléseken, a hazai rendezvényeken és látogatások alkalmával a gépesítési együttműködési lehetőségek is tovább szélesedtek. A Bibliothèque Nationale de France (BNF) magyar fondjának feldolgozásában továbbra is együtt dolgoztak a BNF és az OSZK munkatársai. A francia részről 1991-ben kigyűjtött magyar tételekkel együtt kb. 32 000 cédula közösen végzett szerkesztési munkái kezdődtek el 1990 végén. A BNF részéről késedelmesen aláírt szerződés kissé lelassította a munkát, így egy teljes cédulakatalógus felállítása 1994 után várható. Folyamatosan teljesíti a könyvtár a washingtoni Library of Congress NPAC programjában vállalt kötelezettségeit. Az *Annual Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries* elnevezésű nemzetközi vállalkozás számára folyamatosan küldi az előző évre szóló anyagot, és ugyanígy rendszeresen szolgáltatja a *RISM (Répertoire Internationale des Sources Musicales)* részére a hazai gyűjteményekben feldolgozott címanyagot.

A Volkswagen Alapítvány nemzetközi akciójának keretében és támogatásával Magyarországon is sor került az itthoni gyűjtemények (30 könyvtár) állományában meglévő hazai német nyelvű, valamint a kijelölt intézményekben fellelhető, német nyelvterületről származó, 1990 előtt megjelent nyomtatott dokumentumok számbavételére. Az 1992-ben elkezdődött munka felelőse, szervezője az OSZK, végső terméke pedig a *Handbuch der deutschen Buchbeständen in Ungarn* c. kiadványban jelenik majd meg. Ugyancsak a Volkswagen alapítványnak köszönhető az a segítség, amelyben jelentős szakkönyveket, időszaki kiadványokat, másológépeket magába foglaló adománnyal 1992-ben részesítette a könyvtárat. Aktív tevékenységet fejtettek ki szakembereink a Nemzeti Színházi Bibliográfia (SIMBAS = Société Internationale de Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle) kelet-európai szekciójának, az OISTT (Organisation Internationale des Scénographes et des Techniciens et des Architectes du Théâtre), a Nemzetközi Színházi Bibliográfia munkálataiban, valamint az MTA Osztrák-Magyar Irodalmi Vegyesbizottság tevékenységében.

A KÖNYVTÁR MINT TUDOMÁNYOS KUTATÓHELY

Kutatásszervezés, tudományos munka

A nemzeti könyvtár – mint szerte a világon – nem csupán tudományos könyvtári feladatait látja el, hanem – törvényben szabályozottan – kutatóhelyként is jelentős feladatokat old meg. Ezek a legkülönbözőbbek, a napi feladatok

ellátásához szükséges elvi kérdések elméleti megalapozásától egészen a tudományos művek megírásáig, kiadásáig terjednek. A könyvtárban folyó tudományos tevékenység egyrészt intézményi keretek között, másrészt egyéni kutatások révén valósult meg. Az intézményi kutatások a nemzeti könyvtári feladatkörhöz kapcsolódnak, osztálymunkában történnek, de elkészítésükhöz, megjelentetésükhöz, az ehhez szükséges technikai felszerelés beszerzéséhez országos kutatási forrásokból támogatásban részesülnek. Vonatkozott ez az 1991–1993-as évkörre is, amikor olyan alapvető munkálatok folytatásához kapott segítséget az intézmény, amelyeket e nélkül képtelen lett volna saját erejéből teljesíteni.

A könyvtár kutatásaihoz – pályázati lehetőségek igénybevételével – a következő országos pénz-alapokból kapott jelentős összegeket a könyvtár:

- Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA-tól (I/3, I/5)
- a társadalomtudományi kutatási programok közül az ún. TS 4/3, TS 4/4, TS 4/5, TS/51, TS/52 megjelölésűektől, illetve
- az 1992-ben helyébe lépő Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatás elnevezésű, a Magyar Tudományos Akadémia kezelésében levő forrásból,
- valamint az OMF-től, a számítógépes fejlesztés támogatására. A különböző forrásokból átutalt pénz összesen 4 062 000 Ft-tal segítette intézményi kutatási tevékenységünket. Ezen összeg segítségével több kiadványt sikerült megjelentetni, a hungarika kutatásban előbbre lépni, retrospektív nemzeti bibliográfiai munkáinkat stb. folytatni, restaurálási eljárásainkat fejleszteni, technikai bázisunkat tovább építeni.

Egyéni kutatások

A kutatók egyéni tevékenységét a könyvtár messzemenően támogatta – amennyiben azok az intézményi tevékenységet érintették, akár aktuális szakmai problémák megoldására, akár szakkönyvtári tevékenységének segítésére (irodalomtörténet, történelem, művelődéstörténet, hungarika-kutatás, a különgyűjteményekben képviselt tudományzakok stb.) szolgáltak. A tudományos kutatásban szerzett személyes tapasztalatok nélkül a könyvtár munkatársai nem segíthetik megfelelő szinten az olvasókat, a tájékoztatást kérőket, ha nem ismerik annak módszertanát, eszközeit és eredményeit.

Az egyéni kutatások engedélyezése a Tudományos bizottság véleményének meghallgatása után – mint mindig – a főigazgató hatáskörébe tartozott. Évente 80-85 munkatárs részesült általában heti egy nap kutatásra fordítható időkedvezményben. Az éves ellenőrzések során a kutatás eredményességét csak egy-két esetben kellett megkérdőjelezni. Az új témák engedélyezése a fentiekben ismertetett kritériumok alapján történt.

Természetesnek tekinthető az, hogy a kutatók zöme a különgyűjtemények és az információs tevékenységet ellátók köréből került ki, ugyanakkor sajnálatos, hogy a szűk értelemben vett könyvtári osztályok munkatársai (gyarapítás,

feldolgozás, nemzeti bibliográfia stb.) napi munkájuk szorító időigényessége miatt ezt a lehetőséget nem tudták igénybe venni.

Ami a kutatások téma-csoportjait illeti, ott két területen érezhető változás. Csökkent – a már említett időhiány miatt – a szakmai problémák elvi kimunkálására szóló kutatóidő-kérések száma (ezeket a feladatokat jórészt munkaidőn kívül végezték el az érintettek), ugyanakkor alig mutatkozott érdeklődés a könyvtár – elsősorban az OSZK-történeti kutatások iránt. Ezek is túlnyomórészt bedolgozói szinten jelentkeztek. Még a gyűjteményrészek feltárására vonatkozó igények is csökkentek. Ebben a folyamatban szerepe volt az *OSZK Évkönyv* ritka megjelenésének is (l. később), a szakmai kérdések az adott lemaradással már a történetiség kategóriájába kerültek volna, ezért a szaksajtóban láttak napvilágot. A könyvtártörténeti, gyűjtemény-ismertető cikkek pedig sokszor meghaladják az *Évkönyv* egy-egy közleményére megadott terjedelmet, ugyanakkor nem érik el *Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei*-nek nagyságrendjét, vagy terjesztési lehetőségét.

A kutatások eredményességét – egyéb területeken – a megjelent publikációk száma bizonyítja. Tekintettel arra, hogy az utóbbi két évben csak a valóban tudományos, illetve tudományos szintű ismeretterjesztő munkákat tartjuk nyilván, így összehasonlítható adatot nem lehet közölni, de hogy az igényes dolgozatok száma nem csökkent, az egyértelműen kimondható.

Tudományos munkatársaink színvonalát jellemzi az is, hogy ebben az időszakban három munkatársunk: Melczer Tibor, V. Ecsedy Judit és Bogoly József nyert el kandidátusi fokozatot. Nyugdíjas munkatársaink közül Fallenbüchl Zoltánt is kandidátussá minősítették.

Kutatóink egyesületi tagsága, hazai és külföldi előadásai, közép- és felsőfokú intézményekben, tanfolyamokon való oktatói tevékenysége is bizonyítéka kiemelkedő munkásságuknak. Sajnos a gazdasági lehetőségek korlátozták a konferenciákon, szakmai összejöveteleken való részvételek számát, de a lényeges rendezvényekre eljutottak az adott témákban érdekeltek, és azok munkájában aktívan részt is vettek.

Képet ad a kutatói tevékenységről a Keresztury pályázat is. A kiváló író, a tudós akadémikus alapítványából minden évben jutalomban részesülnek a tudományos műveiket beadó munkatársaink közül azok, akiknek a dolgozatát a bíráló bizottság a legjobbaknak ítélte, továbbá kandidátusi fokozatot elért kutatóink. 1991-ben díjat kaptak: Fülep Katalin és Rózsa Mária; 1992-ben kiemelt jutalmat kapott V. Ecsedy Judit, Major Zoltán, Tószegi Zsuzsanna és (Vidra) Szabó Ferenc munkája; 1993-ban pedig Kégli Ferenc és Csizsár Mirella tanulmányai nyerték el a pályázati díjat. A díjak mindig a következő év áprilisában, a Széchényi emléknap ünnepségén kerülnek átadásra.

Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak tudományos tevékenységét az eddig kialakult elvek határozták meg. A kutatási tevékenység irányát az a törvény sem befolyásolja, amely a könyvtárosok új besorolásáról és a „tudományos kutató” kategória bevezetéséről rendelkezett. (A közalkalmazottak jog-

állításáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény és az annak végrehajtása tárgyában kiadott rendeletek.) Az említett új rendelkezés gyakorlati változást csak 1994-től hoz a kutatás rendjében.

Kiadványi tevékenység

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadói tevékenységét mindig is a nemzeti könyvtári jellege határozta meg. A megjelent munkák közül a *Magyar Könyvészet 1921–1944*. IV. kötetének *Természettudomány. Orvostudomány. Technika. Mezőgazdaság*. (1992), valamint a Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetében készült *Pótlások* 3–4. füzetének megjelenését kell kiemelni. Munkatársaink tanulmányai az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvé*-ben és az *Országos Széchényi Könyvtár Füzetei* c. sorozatban láttak napvilágot. Az előbbiből az 1984–85-re szóló kötet csak 1992-ben került ki a nyomdából. Sajnos ezt az igen súlyos lemaradást csak egy ötévre (1986–1990) szóló összevont kötetrel lehetett áthidalni, ez is csak 1994-ben jelenhet meg. A most kiadott, 1991–1993. évi kötet után – az éves kötetek kiadására törekedve – nagyobb késedelem nélkül kerülhet az érdeklődőkhöz e kiadvány.

Az *OSZK Füzetei* c. sorozatban viszont összesen négy jelent meg a három év folyamán. E kiadványok mindegyike igen nagy elismerést aratott a kutatók körében. Számos – a restaurálással kapcsolatos kiadványt is sikerült közreadni, ezek alapvető segítséget nyújtanak tanfolyami segédletként is az országban e területen működő szakembereknek. Kiállításainkkal kapcsolatban mappák összeállítására, magyarázó füzetek megjelentetésére is sor került.

A romló gazdasági helyzet természetesen súlyosan korlátozta kiadói tevékenységünket. Nem csupán a kiadványok létrehozásához szükséges források csökkentek, hanem arra is fel kellett figyelni, hogy a kiadványainkat vásárlók köre is zsugorodott, így a példányszámok erőteljes csökkentése elől nem lehetett kitérni. Sajnos ezt a szemléletet még alapvető nemzeti bibliográfiai kiadványainknál is érvényesíteni kellett.

Nyomdai munkák, terjesztés

A Nyomdaüzemben 1991-ben a megszokott mederben folyó munka mennyiségi mutatói közül a nyomások számában visszaesés mutatkozott, annak következményeként, hogy az egyes kiadványok példányszáma erősen csökkent az előző évihez képest. (1990-ben az átlagos példányszám 1024 db volt, 1991-ben pedig már csak 864 db-nyi készült.) Ezt a tendenciát pozitívnak kell tekinteni, mind anyagtakarékossági szempontból, mind pedig azért, mert az új számokkal a reális igényeket sikerült megközelíteni. Ez a folyamat a következő években is érvényesült, hiszen a kereslet szűkülése miatt a csökkenés tovább folytatódott. Az 1992. évi nyomásszám még 7 600 000 volt, ez 1993-ra 4 329 500-ra esett vissza. A példányszámot az újonnan jelentkező CD-ROM kiadások is csökkentik. Erre a jövőben még inkább számítani lehet.

Az említett folyamat miatt a drága nyomólemezeket (amelyek egy kiadvány költségének kb. 25%-át jelentik), olcsóbbakra kellett kicserélni. Ezzel újabb megtakarítást lehetett elérni. Pozitív változást jelentett az is, hogy 1991-től egy új összehordó gép segítségével a Nyomdaüzem a teljes kinyomtatott anyagot kötészetileg is fel tudta dolgozni.

Jelentős megtakarítást eredményezett, hogy az OSZK kiadványok terjesztését a közvetítők kiiktatásával magunk folytatjuk. Szerencsésnek bizonyult az az akció is, amely a tárgyévénél két évvel korábban megjelent dokumentumokat jelentős árengedménnyel árusítottuk. Ezek mellett igen eredményesen fokoztuk a propagandatevékenységet is. Így 1993-ban a kiadványok eladásából származó bevétel már közel másfélmillió forintra emelkedett.

Az 1991–1993-as évek nehéz, sőt keserves problémákat vetettek fel a könyvtár vezetése és munkatársai számára. A gazdasági tényezők meghatározók voltak és nem egyszer kényszermegoldásokhoz vezettek. Mégsem tekinthetjük ezt az időszakot eredménytelennek, hiszen sok területen jelentős előrelépés történt, és ahol engedni kellett a kívánatos megoldásból, talán – ha maximális erőfeszítéssel is – sikerült a legkevésbé rosszat kiválasztani. Persze – főleg a gyarapítás területén – pótolhatatlan hiányok is keletkeztek, de ennek a felelősége nem a nemzeti könyvtárat terheli.